

$\frac{141}{1985}$

गणिताभूतलहरी

143
1985

अथगणितामृतलहरीप्रारंभः २८००

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमो व्यक्तनिदानाय आदित्यं नमः उरुवः स्थितिषु संभोगाधिभियोगिनां ॥ ध्येयं ब्रह्मपदमिदं दोषरहितं प
 १० मितं हृदयं भक्तानां च मनोरथार्थं च दले शत्रव्येष्टदं गीतं सत्तु निभिः सदा दयमहं वंदे जगद्भास्कर १ उरोरधिपद्मद्वयं च
 चणो मित्रसा दोन्मुखं सिं धरास्यंगणेन जगद्दोषरूपं प्रति विषयमायागिरं नेस्वरी ब्रह्म पुत्री पसन्ना २ महेश्वरो भूतमहेश्वरस्य
 प्रसादलब्धोदयबुद्धिः तस्यात्मजा भास्करलब्धबोधः श्रीभास्कराचार्य इति प्रसिद्धः ३ वेदोपवेदवेदांगवेत्ता विवेकको
 विदः गणितज्ञगणायो योगणनायां हि ज्ञोत्तमः ४ ब्रह्मादिर्जगदादिकालकलनापच प्रकारागतिः खेदानां च सवासनाः चरति वि
 यदोत्तरपंचि स्थितिः यंत्राणि द्विविधानि यत्र गणिते तेन कमादिभ्युत्ते सति ध्यात शिरोमणी मुकुविना श्रीभास्करेण स्फुटं
 विष्णुस्वरूपं गणितं रस्यं च तं तथा व्यक्तमिति द्विधा यत् गुरुपसादाभ्यसने विदित्वा मुच्ये यामान् महतो विमोहान् ५ अन्यक्तं
 बीजभूतत्वात् गणितं बीजसंज्ञितं व्यक्तं च पाटीगणितं प्राकृर्गणितं च त्रिमाः ७ तत्र लीलावती नाम गणितोत्तमपाटिका गणिताभा
 स्करेणाख्य पाटिका तं न रूपिणी ८ श्रीयाज्ञवल्क्यमुनिवचनं प्रतिष्ठं नू सरोनगरमस्ति सुतीर्थं मस्य धीमांस्तु वत्सकुलजो
 खदिवाकरास्योपो दिवाकर इति प्रथितो हि ज्ञो भूतः ९ तत्कनुर्गणितश्रुतिस्मृतिपुराणज्ञो गण्यो विदो श्रीगोवर्धन पादपद्मश्च
 १० तत्कनुर्गणितो विदो धीमान् लक्ष्मीधरादुधानगंगाधरकपालब्धोदयोगंगाधरादयः ११ तेन ध्यात दिवाकरास्योपो धिया वि
 द्भूतं च पीतिदा सदे हार्ति विनाशनी गणकपोष्टिप्रदा रभ्यते श्रीगोवर्धनतंदनेन विमला लीलावती पाटिकाया चैकाग्रत
 सागरीति सरलाये गाधरेण स्फुटा १२ श्रीभास्कराचार्य इह देवनायणामरूपमंगलाचरणपूर्वं विकीर्तिनं यत्र प्रबोधयन् ब्रा
 ह्मणविकीर्तिनाह पीतिं भक्तजनस्य योजनयते विप्रं विनिप्रं स्मृतं स्तुतं वृदारकवृद्धं वंदितं पदेन त्वामतंगाननं पाटीमद गणित
 स्थवचिचतुरपीति प्रदां प्रस्फुटां संक्षिप्ताक्षरकोमलामलपदैर्जालित्यलीलावती १ अहं श्रीभास्कराचार्यः मतंगाननंगज
 मुखं श्रीगणपतिं नत्वा स्रज्जितस्य पाटीवक्षि किभूतं मतंगाननं वृदारकवृद्धं वंदितं पदे वृदारकाः देवतासेषां वृदैः समूहैः
 वंदितं प्रणतं चरणद्वयं यस्य सते योमतंगाननो भक्तजनस्य आराध्यकलो कस्य पीतिं मनोरथार्थसिद्धिं जनयते साधयति त
 थावयः स्मृतः स्मरणादेव प्रसन्नः सर्वो रभे विप्रमतं रायं विनिप्रं भस्मसाज्जनयते किभूतोपाटीवतुरपीतिदां गणितरसिक
 विदुस्तनमानसा ल्लादप्रदायिनी पस्फुटा असंदिग्धा केसंक्षिप्ताक्षरकोमलामलपदैः संक्षिप्ताक्षराण्यल्लाक्षराणि कोम
 लानि सुरतोच्चार्याणि अमलानि व्यधीसरर हिनानि यानि पदानि तेः किभूतोपाटीलालित्यलीलावती लालितस्य भावो लालि

हेरंब
१

१५
११४

ललित्यरूपिणीया लीलाविद्यासर्वैचित्रं तद्वती अत्र पाटीलक्षणं कथ्यते यत्रांकसंख्यास्थानां मानमेयादिलक्षणं परिक
 मां कुरुं देवातया नात्यष्टकं स्फुटं १ त्रेरात्रिकं सर्वमेदव्यवहारश्च भिन्नकः अष्टाक्षरं चर्यातं चक्रकचोराशिभादयः २ कुट्ट
 कायं पोच्यते तस्यारी गणितमुच्यते ३ तद्वच्चद्वयमानज्ञानमिदं वज्रयाह वराटकानां दशकद्वयं १० यत्साकृत् किणीताश्च प
 णाश्च तस्यः तेषोऽत्र १५ इन्द्रहायगम्योदुम्ब्रेस्तथापोऽत्राभिश्च निष्कः २ वराटकाः सामुद्रजीवविशेषाः अस्तिरूपाः शंख
 शकृद्वज्रकुवा वराटकाः केवां यदृशकद्वयं विशां २० साकाकिणी नामाद्वयां शोभति ताश्च तस्यः काकिण्यः संयोजिताः पण
 श्च भवति तेषोऽत्रापणासंनिहिता एकोऽमः स्यात् तथा तेन प्रकारेण पोऽत्राभिर्द्वैरेको कृतेरेको निष्कः इतीह शास्त्रेण
 वहारज्ञा मुनयः आसामस्तेन वदंति ३ अथ धातुतौल्यव्यवहारार्थमिदं वज्राभ्यामाह तुल्यायवाभ्या कथिता त्रगुज्ञाव
 क्षस्तिगुं जो धारणं च तेणे गद्याणकसं दयमिदं तुल्येर्वज्रे सत्येको ध्वटकः प्रदिष्टः १ दशार्धगुं प्रवदति मापं माषाद्वयेः
 पोऽत्राभिश्च कर्षं कर्षं चतुर्भिश्च पलं तुलाज्ञाः कर्षं सुवर्णस्य सुवर्णसंज्ञं २ तुलाज्ञानं शास्त्रांतरा स्थातव्यं तच्च संज्ञेपतः
 प्रदर्शयते ब्रह्मविष्णुमहेशानां विधा प्रोक्ता तुलावृषेः सूक्ष्ममध्यमदृष्टेन लक्ष्यते लक्षणेन ताः १ शैलकांगुलत्राभ्यां गु
 लयुक्तिजयष्टिका ग्राह्यी कंटकमभ्यासादे मरत्नादिमानकृतः २ दूरखादिरदं डार्धचर्मकाणादि त्रिाव्यका रसधान्यफ
 लादीनां मानकृद्देस्मवीतुला ३ पंचहस्तालो हबलीः समारो मासं विहिता मानकृद्स्तुभाराणां रोडी शिष्यविबर्तिता ४
 आसल ग्रस तुलया वैष्णव्या चामणंततः एकसुं गुरुतया तुलया मम मुच्यते ५ तासामनेकशोभेदास्तुलातां सु स्त्रिधा य
 ने सर्वैस्वर्णैर्लक्षदं शास्त्राभ्यां नैरेवैः ६ सर्वदेवमयी प्रोक्ता तुला धर्ममयी पुरा कूटव्यवहरे च सुतुलया सहायं वजेत्
 इति तुलालक्षणं अत्र शास्त्रे द्वाभ्यां तुल्याभ्यां यवाभ्यां तुल्या गुरुत्वेन समाना गुंजा कथिता पूर्वसूत्रिभिरुक्ता त्रिगुंजस्त्रिभिर्गुं
 जाभिर्गुरुत्वेन समानो वज्रो न वति तेभ्यो वज्राधरणं तद्व्यधरणद्वयं पोऽत्रावहदाः गद्याणकः स्यात् तथा चेदुतुल्यश्चा तु
 दं शभिर्वद्रेरेको धटक इति पूर्वाचार्यैः प्रदिष्टः ३ दशार्धगुंजमिति दशानाम्भ्यं पंचकं तन्मिति गुंजाभिः परिमितं तोल्य
 मापं तुलाविदो वदंति पोऽत्रिमीषाद्वयेः माषसंज्ञितं परिमितं कर्षं वदंति तथा चतुर्भिः कर्षैः पलं वदंति तथा च सुवर्णस्य क
 र्षं सुवर्णसंज्ञं वदंति तथा कल्पयुक्ता वज्येषदस्तत्र कर्षूरादितो ल्ये कर्षं संज्ञा हेमतो ल्ये सुवर्णसंज्ञा कर्षं निविशेषः ४ भू
 म्यादिमानव्यवहारसिध्यर्थमिदं वज्राहयेनाह यवोदेरे रंगुल मद्यसंख्येर्दंज्ञाः गुलैः षडुणितैश्चतुर्भिः हस्तैश्चतुर्भिः

बतीह दंडः शोको सहस्रद्वितयेनेतेषां ८००।५ यो स्यान्ननेको शततुल्येन तथाकराणां दशकेन वंशः निवर्तनं विंशति वंश
संस्थेन चतुर्भिश्च भुजैर्निबध्ना ६ असंख्येयं यो देवयवमथरंगुलं भवति चतुर्भिः षड्गुणिते चतुर्विंशतिरंगुलेर कोहस्तो भव
ति चतुर्भिर्हस्तैर्कोटो भवति तेषां दंडानां सहस्रद्वयेन कोटो भवति स्याद्योजनमिति कोटो चतुल्लयेन योजनं स्यात् तथेतिमा
नोतरकथने कराणां हस्तानां दशकेन वंशः स्यात् विंशति वंशसंख्येर्विंशति वंशप्रमाणे चतुर्भिर्भुजैर्निबध्ना न यस्त्रैतन्निव
तनकं भवति तद्यथा समचतुरस्त्रं संचतुर्को विभुष्य विंशति वंशप्रमाणं यन्निवर्तनमानमुच्यते तथा चतुराण्यपि दशह
स्तेन दंडेन विंशत्या च निवर्तनं दशान्येव गोनर्मदं त्वेदं लभते पदमित्यादि गणितसोऽपि तद्विष्णुना भूमाने विज्ञेयो उक्तः यो देवे
रक्षभिर्गुलं स्यादेभिश्चतुर्विंशतिभिश्च हस्तः दशचतुर्भिश्च केरुर्धनुर्वा कोटः सहस्रद्वयदंडमयः १ कोटो चतुर्भिः किल योज
नस्या दंडो भवेत्तद्वशा भिस्तु हस्तेः निवर्तनं च निवर्तनं न स्यात् इत्थं समं विंशतिभिश्च वंशैः २ स्यादेकविंशेन तु मंडलाख्यं तत्कुंभ
कं स्याद्दशभिश्च वंशैः विज्ञेयं कस्यान्त्रि करोति विंशतिरंस्तु स्थविंशतिभिः ३ स्याद्दशकं रंस्तु मिति भुजैस्तद्वत्तया
हस्तं पंचभिरेव परिकुः प्राज्यं यवं वा द्युनेरेस्तु विधे भूमंडले मानविदो वदंति ४ अत्र वसंगा हास्तु चास्त्रो कोहस्तविशेषः कथ्यते
ब्रह्मविष्णुशिवानां तु त्रयो हस्ताः परकीर्तिताः षडससाक्षश्च यवमानां गुलं चतान् प्रयोजयेत् १ सुरमूर्तिं अग्निकुंडं कुर्यात्
त्यकरेण तु चक्रमानो गुलं पूर्वमानेन नाथकेन च प्रासादावासं वंशानि विष्णुहस्तप्रमाणतः तद्गणारा महेन्द्राणां कोशानां
शिवहस्ततः इति हस्तमानप्रमणेन धान्यमानतानाथं इदं ब्रह्मा इत्यनाह दस्तो भित्तेर्विस्तृतिर्देर्ध्वं पिंडे च दशसंघनहस्त
संस्थां धान्याधिक्यं न हस्तमानं शास्त्रोदिता मागधरवारिकासा ७ दोणस्तु रव्याः स्वतुपोऽत्रास्यो द्वादको दोषा चतुर्थभाग
प्रच्छन्नं धांश इहादकस्य रजोप्रिगद्ये कुडवः प्रदिष्टः ८ हस्तं न उन्मिलितहस्तपरिमितैः विस्मारदीर्घं त्वपि देयं द्वादशा
स्तं परतो द्वादशपरमानं कुंडकोरुकाद्यं तस्य घनहस्त इति मज्ञा भवति तद्यथा स्य हयति घनहस्ते हस्तप्रमाणं देर्ध्वं हस्तप्रमा
णा विस्मारः हस्तप्रमाणः पिंडश्च एव विधितं तदसमचतुरस्त्रं परिचतुरस्त्रं पिंडे चतुरस्त्रं एवं द्वादशास्त्रे निष्पद्यते धान्यादो घनह
स्तपरिमितं यत्मानं सा शास्त्रमागधरवारिकामगधदशी यागवारिका उदिता सा चलोके कलशिकेति प्रसिद्धा दोणस्तु रव्या
इति स्वतु निश्चयेन एव मुक्तायाः षोडशांशो दोषो भवति सा च सेनिके प्रसिद्धा सा तोल्ये मणसंमिदता भवति एवं षोडशा सेति
क्राभिरैका कलमिकेत्यर्थः दोषस्य चतुर्थकोभागः आद्यको भवति नाथकमिति प्रसिद्धं आद्यस्य चतुर्थे प्रिचतुर्थः पादो विभा

हरं

२

142
1785

गः प्रस्थो भवति पल्लिकेति प्रसिद्धः आयैर्मुनिभिः पस्थाधिः प्रच्छन्नतुर्थः कुडवो भवति तथा चोक्तं कुडवमानं श्रीपरा
चार्येण साधवेधोगुलं शोणि कुडवे देर्ध्वं विस्तृती कुडवे काष्ठमयमानके सार्धं गुलं वेधो भवति शोण्यं गुला नि देर्ध्वं विस्तार
श्च इति वक्ष्यमाणत्वात् फलसाधनेन गुणनाज्ञातानि सार्धं निचयो दशां गुलानि भवन्ति तानि चतुर्गुणानि प्रस्था मानमे
गुलानि चतुः पंचाशत् ५४ आठकां गुलशतद्वयं षोडशाधिकं २१६ भवति दोषेणैराशतानि चतुः षष्ठ्यधिके न्यगुलानि ६४
भवन्ति एवं त्वार्यं त्रयो दशसहस्राण्यष्टौ शतानि चतुर्विंशत्यधिकान्यगुलानि १३८९४ भवन्ति भास्कराचार्योक्तं घनहस्ते चता
वत्येवो गुलानि स्यु रेवमेकार्थेना सिध्यति तथा चोक्तं मस्य द्वात्राज्ये छेन श्रीविष्णुना गणितसारे सार्धं गुलस्यानु कुडवतु विधं
तदंगुलं विस्तरे देर्ध्वं ताच ८ अथातो न्यव्यवहारार्थमाह पादोनगद्याणक तुल्यदं के हिंससतुल्यैः कथितो च सेरः मणाभि
धाने स्वयुगे असेरे ४० धान्यादिमाने पुतुरुक्तं संज्ञा ९ गद्याणको धरणद्वयप्रमाणः पूर्वोक्तः सच पादोन द्वादशावद्वा स्तनुव्यं
दं को भवति तै हिंसससंख्येः ष्याधिकसप्ततिप्रमितैरेकः सेरः कथितः अत्र व्यवहारशास्त्रे च पुनः स्वयुगे अत्वारिंशत्भिः
सेरैर्मणाभिधाने मणनामानो न्यविशेषो भवति इति यूगहरितकी १६० दीर्घमिति ह्यदि तोल्यज्ञानं धान्यादि तोल्येषु तुरुक्ताणां य
वनदे शीयानां संज्ञां ज्ञेयाः ९ अनुक्तं व्यवहाराणां ज्ञानं गयेनाह शेषाः कालादिपरिभाषाः लोकतः सिध्दाज्ञेयाः सिध्दांत
शिरोमणो कालप्रमाणस्य स्वयमुक्तत्वात् गुर्वसेरेः रेवडुमिनेरसुजेः षडभिः पलं तैः घटिकाः स्वषड्भिः स्याद्वापटीषष्टिरः
स्वराभैर्मासो दिने तैर्हिंदुभिश्च वर्षमिति आदिशच्छात्रजलसमानलोकतः शास्त्रांतरादवगंतव्यं शेषप्रसिद्धाश्च ज्ञेयं रस
मानार्थं आयुर्वेदे किं चित्प्रहरयते चतुर्माषजलस्थानेन तन्मानं शाणमुच्यते शाणं पार्थितलं मुष्टिः कुडवं प्रच्छमादकं १ दो
षां वलं वदुष्टिं शो विज्ञानीयाश्चतुर्गुणं एवं कर्षकोप्यतलं पूरमानपाणितलं पलकोप्यतलं पूरमानमुष्टिः एवं तु वेगुं यादृया
यथोदिता संज्ञा भवति एवं प्रसिद्धा स्वस्व देशीय व्यवहारा र्थं मानेरन्यत् सर्वं ज्ञातव्यं इति पारिभाषा इति गणक गंगाधरवि
रचिता योगगणितामृतसागरिणां लीलावतीवृत्तोपरिभाषाध्यायः पथमः अथ गणितशरंभे अभीष्टदेवतानमस्कारेति न
नुवत्यध्यायमभीष्टदेवताप्रणतिप्रतिज्ञा उत्तरयं चारंभे कृतनमस्कारेणाभीष्टसिद्धिर्भवति पुनरिष्टदेवतानमस्कारेति न
साध्यं उच्यते दिव्यस्य तोल्यज्ञानं गणितं नुभिर्मनं परब्रह्मेव तु ज्ञेयं विद्यानामुत्तमंततः भतो विद्योत्तमत्वात् चारंभे अभीष्ट
देवतास्मरणं तथाच आदो मध्यंतया चोतेयथेकार्येषु सिद्धं तं मंगलाचरणं चेष्टदेवतापूजनादि च १ अतो मयथायथा स्मर
णं युक्ततरं लीलागलकुलहृदोलकावब्यालविलासिने गणेशाय नमो नीलकण्ठामयकांतये १ श्रीगणेशाय नमः किंभूता

यनीन कमलामलकांतये नीलं चतकमलं नीलकमलावदमलाकांतिर्यस्य तस्मै किंभूताय लीलयागलेलुलं तसलं तोयेस्ते
 लाश्चलाः रुक्मरूप्यालाः सर्पास्तेविलसन्तिभूषांविभंतिपुस्तस्मै १ मंगलाचरणानंतरमभीक्षितगणितारमेसंख्यासंज्ञानंतरेणा
 परव्यवहारसिध्दादावंकुलजन संख्यासंज्ञां चार्थद्वयनप्रदं ज्ञायति १ कदशाज्ञानसह सायुतलक्षप्रयुतकोटयः कमलाः अर्बुदमंजु
 र्वर्चं निर्वर्चमहापद्मशंकुचलस्मात् २ मलपिष्ठाव्यमध्यपरार्धमितिदशगुणोत्तरासंज्ञाः संख्यायास्त्रानानाव्यवहारार्थकताः पूर्वं
 ३ प्रथमंरुक्मं भूकानां वामतो गतिरितिन्यायनयः आयः पंक्तिगतानां भूभिः स्थितः एकस्थानीयायः कश्चित्सदशगुणोभवं
 ति तृतीयंरुक्मं तत्रयोः कः सदाशगुणोभवंति पंचममयुतस्थानं तत्रयोः कः सोयुतगुणोभवंति एव सर्वं स्थानं नामानि तेषु च स्थिता
 यो योनरे दशगुणाः चतुर्थं सरुक्मं स्थानं तत्रयोः कः सरुक्मगुणोभवंति पंचममयुतस्थानं तत्रयोः कः सोयुतगुणोभवंति एवं सर्व
 स्थानं नामाभितेषु च स्थिताः यथात्तरं दशगुणास्तथाः तद्यथा षष्ठं लक्षस्थानं सप्तमं प्रयुतस्थानं अष्टमं कोटिस्थानं नवमं अर्बुदस्थानं
 नं दशमं मज्जस्थानं एकादशं र्वस्थानं द्वादशं निर्वर्चस्थानं त्रयोदशं महापद्मस्थानं चतुर्दशं शंकुस्थानं १ पंचदशं समुद्रस्थानं
 षोडशं अंत्यस्थानं सप्तदशं मध्यस्थानं अष्टदशं परार्धस्थानं इत्येतादृशगुणात्तरं दशगुणा उत्तरं यथाभवति एकस्थानीयाद
 व्यादशगुणः दशस्थानीया उत्तरं दशगुणः एवं पूर्वस्था उत्तरं दशगुण इति पूर्वैः सूरिभिः संख्यायागणनाया स्त्रानां नाम दश
 तां पादानां संज्ञा एकदशाज्ञा तादिकालाकव्यवहारार्थं गणितविविदा प्रबोधाय कृता उतिपरिभाषा अथ संकलितव्यवकलितयोः
 सूत्रं संयोजनविद्योतनं तानार्थमिदं वज्रार्थनाद कार्यः क्माउक्ममनो धवांकयोगयथानक्रमेतरं वा ३ यथा स्थानं स्वे स्वे स्थाने
 अंका नां योगः क्रमात् कार्यः अथ वा उक्ममतः कार्यः एकस्थानीयः एकस्थानीये दशस्थानीयः दशस्थानीये शतस्थानीयः श
 तस्थानीये योज्य एतत्क्रमयोजनं उक्ममयोजनं च शतस्थानदशस्थानीयं एतदेव संकलितव्यवकलितेषां व्यवक्रमेणांतरं बोध
 नं कार्यं तेषु उदाहरणेन चलीकरोति अथवा लीलयावतिमतिमतिवृत्तिसहितान्न द्विपंचदाविंशतं द्विनवकशाना द्वादशादश
 शतायतानतानपुनर्वियुतांश्चापि वदमयदिव्यैके मुक्तिव्यवकलनमार्गं शिकुशाला १ अयेति कोमलामवेण देवादेहेलीलाव
 तिमति मतिबुधियुक्ते एतावद्विपंचकादिने कानु सहितान् ज्ञानेन उपेतान् कथय इति संकलितोदाहरणं अथ व्यवकलितोदाह
 रणं अमुतान्वियुतान्विमेममवद यदि च स्फुटयुक्ति संकलनव्यपकलनयोः संकलितव्यवकलितयोर्मार्गकुशलासि ५१५३
 १२३।१८१ १०१०० अत्र विपंचकयोरेकस्थानीयया ज्ञानां ३ एतत् स संकल्य एकस्थानीयस्य द्वाविंशतो योजने एकस्थानी
 ये द्विके योजना ज्ञानेन कोन चत्वारिंशत् ३९ एतस्य विनवज्ञानेन योजने १२९ एकस्थानीययोनवकनिकयोर्योगा ज्ञानादाद

हरं

३

ता तद एक स्थाने द्विको दश स्थाने चैकः दश स्थानीयानामेकविनवकानां योगा ज्ञातास्त्यो दशत दश स्थाने चैकः शत स्थानीय
 योगा ज्ञाताः १३२ तत्राष्टादशयोगार्थन्यासः १३३ एकस्थानीययोरष्टद्विकयोगा ज्ञाता दश एक स्थाने पूर्णं दश स्थाने चैक
 दशस्थानीयानामेकैकनिकानां योगा ज्ञाताः १५० अत्र दशयोगार्थन्यासः १५० अथ वक्ष्यमाणं र्वज्ञाता युक्तं र्वयोगात् र्वमव द
 शस्थानीययोरैकपंचकयोर्जीतना ज्ञाताः १६० एतान् शतायतानिति न्यासः १६० एकस्थाने स्वयोगः दशस्थाने स्वषड्योगः श
 तस्थाने एकद्विकयोर्योजना ज्ञाताः १७० उक्ममयोजनं र्वयोगविधेयः इति सं १७० कलितोदाहरणं व्यवकलितोदाहरणं अमुतानि
 ति न्यासः यथा १०० शतस्थानीयात् शतस्थानीयः विकः शोधितः शेष १०० दशस्थानीयात् शतस्थानीयः पञ्चकः शो
 धितः शेष १५० एवमेकीकृतस्य शोधनं पञ्चकस्थानां यथा स्थानमेव १५० शोधनं कार्यं क्रमात् क्रमाभ्यां योजनं विद्यात्तनमु
 त्कनोदेवेति वा ज्ञातव्यं इति संकलितव्यवकलिते गुणान्विषयदर्शनार्थं सूत्रं वृत्तद्वयं गुण्यात्यमं कं गुणाकेन दत्त्या दुत्सा रिते
 नेव मुत्यात्यमादीन् गुणस्तथाप्यो गुणस्व इत्युक्त्येः स्वउक्तेः संगुणिते युतो वा गुण्यते या सो गुण्यः गुण्यते नेनेति गुणकः गुण्य
 स्थाधा विन्यस्तस्योत्यं मंकु गुणकेन उपरि स्तेन कपाद संधिकमस्थापितेन यथाक्रमं सत्या देरं के ह्य्यात् गुणयत् एवं अंत्योक्तगु
 णा प्रकारेणोपांत्यमादीनमिव लानधः पक्तिस्थानं कानादि यावत् गुणकेन प्रत्येकमुत्सारितेन गुणयत् एतत् कपाद संधिनीमक
 रणं गुण्यस्तथाप्युक्तिं यावति गुणकस्य स्वं दानि विभागाः इष्टया कृताः तन्नुल्य स्थानेषु अधोधा गुण्यांको विन्यस्तोरेरे रि छा कृत
 णा खंडे गुणितं वेति गुणाफलं भवति १ भक्ते गुणः श्रुध्यति येन तेन नल व्याच गुण्यो गुणितः फलं वा द्विधा भवेद्विधा एव स्थाने
 पृथक्पागुणितः समेतः १ भक्त इति गुणाकारेनां केन भक्त विभाजितः श्रुध्यति निः शेषो भवति तेन पूर्वा पगमृष्टेन भाजकेन च
 तथा ल व्याभनना श्रुत्य फलेन गुण्यो गुणितो वेति गुणानफलं भवति द्विधा भवेत् एवमनंतरं रूपकार दूषकरणा र्व्यो रूपवि
 भागा द्विधा भवेत् स्थाने रेक दशज्ञातादिभिः गुणस्तत्ज्ञानसंख्य यागुण्यः पृथक् गुणितः समेतो गुणानफलं भवति वत्यव्यय
 मनुकार्थं वेति गुण्यस्थानं कदशाज्ञातादिभिः पृथक् कृतेन गुणकेन गुणितं गुणफलं भवति अनेन चरणो नोभय प्रकारो विरजानवि
 भागादशितः २ दूषेन युक्तेन गुणेन निष्ठाः भीरुप्रगुण्या निनवर्तिनो वा दूषेनेत्यादि इहेने छापरिकृ त्पितेन र्ज्ञो गुणास्तद्वि
 क्षिप गुणे न गुणि तो गुण्य स्थातदभीष्टगुणिते गुण्येनान्वितो युतः फलं भवति अथा वा दूषयुक्तेन गुणे न गुणितो गुण्यस्तथात
 दभीष्टगुणितं गुण्येन विवर्ति तो वा फलं भवति एव स संधिपुं गुणकार करणा मुदाहरणे न स्पष्टयति वालेवाल कुशला ल नथ
 नेलीलावति चान्यतो पञ्चकमितादिक करणां य अंकाः कतिम्युयंदि रूपस्था नविभागरवं गुणनेक व्यासिकृत्वाणि निष्ठि

१५१
१५२

ग. २. ८.

४

नास्तेन गुणन चेत गुणिना जाताः कतिस्पुर्वद ३ बालेति हे बाले नवयौवने अत्र बालाक्षनं ध्यायाः प्रश्नो गणितमते अवसरप्रसंगा
उदास्यो वृत्तात्तु ह्यते हे मीलावति किं भूते बालाः शिशो यो युरंगस्तु पांडु बालादेव किं ते च पलेन येने यस्याः सा बाल कुरंगलोभ
नयना तत्संबोधनं तदेव मीलावति यो व्यतां कथ्यतां किं यो व्यतां तदाह पंचत्रयं क मितार्जं का द्विवाक्येर्द्वाद्वाभिर्गुणिताः कतिस्पु
रिति तथा च हे कल्याणि उन्नमस्तु अथवा तमवाणि यदि रूपस्थानविभागखंडे गुणने कन्याकुटासि तर्हि एतेः प्रकारे
स्तेन गुणनं चिन्ताहताः सतः पंचत्रयं क मितार्जं कास्ते कतिजानास्युरिति वदेति प्रश्नसंबोधः अत्र शिनाइति ग्रहणात् इह नार्थाना
मशेषशब्दानां गुणनार्थं च ज्ञापकं क्वचित् न्यासः गुणः १३५ गुणकः १२ गुण्यात्पमं कं गुणकं न हन्यामिति गुणानं श्रीधराचार्योक्तं
कपाटसंख्याशुगुणः १० तद्यथा १२ द्वादशभिरेको गुणितः १२ ततो द्वादशोपांत्यो कस्यो परिस्थाप्य द्वादशभिस्त्रिको गुणितः
जाता ३६ ततो गुण १२ पंचक स्याद्यस्यापविसर्पणात् स्तुत्य द्वादशभिः पंचगुणिताः जाताः ६० अथ गुण्यामावे विनिष्ठा यनगु
णितमिति गुणकमात्राः न्यासः १२५ संकलितविधिना याजना ज्ञातः १६२ गुण्यस्त्वधो धइति विधिदर्शनाय माह अथवा
गुणरूपविभागखंडे ८।८ अधोधो गुणक १३५ खंडाभ्यां पूर्ववद्गुणिते १२५ युते च जातं फलं १६२० भक्तगुणः शुध्यतीति स्तु
त्रदर्शनाय गुणकः १२ विभिर्नकोल ४५ ४ भजनं ३ गुणितं तेन गुण्ये ४०५ तद्व्याच ४ गुणितं जाते जातं तदेव फलं १६२०
एवं रूपविभागोद्दिष्टां रितिः स्यानिः पृथगेति गुणकस्य स्थानविभागे कते १०।२ पृथक् गुण्ये गुणिते १३५।२० युते च जातं
तदेव १६२० वाचा स्यात् गुणकस्य स्थानविभागो १३०।५ गुणनं गुणितो १५६५ युतो जाते १६२० एवं स्थानविभागो वधिद्विधा
ते यो रूपविभागो दाहरणं गुणवद्गुण्ये पिकार्यं तद्यथा गुण्यखंडे ८५५ युते स्थानविभागोद्दिष्टां रित्यो गुण्यस्य वा गुण्यकस्य
स्थानविभागो १३०५ गुणनं गुणितो १५६५ युतो जाते १ गुणेन पृथग्गुणिते १६०६५ युते जातं तदेव १६२० गुण्यानवमि
भक्तः ल ४५ पंचरश्म १५ अत्रा गुणन १३ नवगुणिताः १०८ अनेन पुनर्न ४५ गुणिता जातं तदेव १६२० इष्टेन युक्तेति
मस्यो दाहरणं युतेन गुणेन १ गुण्येन गुणेन १ गुण्ये गुणिते १२२५ इष्टेन निकेन च पृथग्गुणिते ४०५ युते जातं तदेव १६२०
अर्थाः स्तुत्युक्तो १८ गुणः २० अनेन गुण्ये गुणिते २३०० इष्टगुणितेन १०८० हीने जाते शेषं तदेव १६२० अत्र श्रीधराचार्यो
णकपाटसंख्ये स्थानविभागख्यानिचत्वारिकरणा न्युदाहृतानि तदत्र श्रीभास्कराचार्यवर्येण सप्तधा गुणकारकरणानि य
धिदितानि यदहमंतत्तु कस्यानोक्तं तत्कपाटसंख्ये संज्ञकरणवशिष्टत्वात् नानादत्तं तद्वदहमते सम्यक् ज्ञानाय नस्मिति

हेरव

४

छ नियस्मात् पत्युत्पन्नस्तत्तत्तुः इति परमात्कारणान् स्मिन् गुणके तिष्ठति स्वस्थानं द्योसपेति सति योत्पत्युत्पन्नो
गुणकारः सतत्तु ज्ञानाभवति अत्रायं विशेषः यः कपाटसंख्ये संज्ञकच गुणका गुण्यस्योपरि कपाटसंख्ये क्रमेण स्थायि
तः सत्यं न स सत्यं न स्यादीनं कान्द न्यात् तत्तु तत्तु स्वस्थानस्थित एवांत्वादीन् क्रमेण हन्यात् सच तत्तु लोके भूषाल
नियुक्ता ने कदे रागणिन कृतो त्यापरिणाय च न्यस्तो के स्युत्पन्नो पयोगितात् प्रसिध्त्वा च दर्शितः पृथगाचार्येण इति
गुणकारवैविधिः भागहारस्तुं भाज्याधरः शुध्य नियुक्तगुणस्यादं त्यात् फले तत्तु तत्तु भागहरे समेन के नाप्यपवत्ये हारभा
ज्यो भजे दासति संभवतु ३ भाज्यादिति भाज्याद्भाज्यां शेरत्यादत्यस्थानाद्युक्तोपेतित्संभवता अंकेन गुणितो हरो भाज
कः शुध्येत निः शेषो भवति समानकस्य संभावनाया कल्पिता गुणकः खलु निश्चयेन भागहार फलं फलसंज्ञो भवति अंत्या
दिति ग्रहणात् गुणनविधिरसर्वान् भाजक उपात्तादीन विपक्षिस्तु भाज्यानां भाजका भवति प्रतिप्रसर्पणं चांकुलधिर्भवत्येव
ल ४५ संभवे शुध्यमपि लभ्यते न च सर्पणं निरर्थकं मिति इह व्यं समवेकनेति तु पुनः संभवसति कर्मलाघवार्थं मेव भजेत एव
मिति सूचितं लघुकर्मकारदर्शयति केनापि संभावना समनो केन हारा भाज्यो गती अपवत्यं लघुकृत्वा भजेत उपसर्पवत्त्वा
त् भाजोर्लघुकृत्वा लसिधिरिति एतदुदाहरणे स्पष्टयति अत्र पूर्वोदाहरणे गुणितां कानां फलरूपाणां भाज्यत्वेन स्वगुणात्
छेदाभाजका यथा ते तथा एवं नवगुणकमेतत्तामच भाजकत्वेन लिखनमिच्छः भाज्यः १६२० भाजकः १२ अत्रोत्पत्त्यो
धोभाजकं न्यस्य एक गुण एव भाजको भाज्यात् १६५ तदालभ्यो गुणक एकः शेष ४२० भाजकस्य प्रसर्पितं स्तत्र त्रिगुणः
१६५ ल ४५ चयः शेष ६० तत्र भाजकः सर्पितः संभवत्यं कं गुणः शुध्यो तो पंचल ४५ भाज्या श्रवाशे धितः एवे ल ४५ इ
वं दाहरणे गुण्यराशिः १३५ लघुकर्मोपयादा ० अथवा भाज्यहारे समेन निके नापवति तो ५५५। ४ पूर्ववदेव ताः भ्यामे
व भाज्य हारा भाजनानुध्यः स एव राशिः १३५ अथवा भाज्य हारे चतुर्भिरपवर्तितो ५५५३ एतावद्भाज्यहारे प्रकृत्य
भजना ल ४५ स एव राशिः १३५ एवं समविषयं चेनापवर्तनं सति संभवे सर्वकर्म सुकर्तव्यमेव इति भागहारविरुतिः वर्गकर
णस्यं इह पुनराव्यवृत्तद्वयं समर्पितः कतिरुच्यते यस्याप्योत्पत्तौ द्विगुणोत्पत्तिः स्वस्वापरिष्ठा तथा परे कास्तु
त्कोत्पत्तौ तार्थ्य पुनश्च राशिं समाकं योर्द्वाधातः परस्परगुणनं तव सिध्दो राशिः कतिरिति संज्ञा तत्तु वर्गश्च अथति प्रका
रातराशिः अनेका कपक्ता योत्पत्तस्तस्यानुरूपोत्पत्त्यस्तानां तत्तु वर्गस्थायः स्वस्वापरिष्ठा यथा स्थानांतरं द्विगुणोत्पत्तिः कि
गुणायात् तः तेन निष्ठाः अपरे उपात्तादयोकाः स्वस्वगुण्यस्योपरिष्ठा यथा राजनक्रमे तथास्थाय्याः चकारादं त्यस्योर्ध्वं स्था

151
1980

पंचलः पंचमांशः तथा रूपस्य विभागः एतावन्नाशान् तुल्यहारान् समुच्छेदान् वदयोगार्थं चतुर्थारूपस्य विषष्टि ६२ भागस्तथा च
चतुर्दशांशः एतावन्नाशान् समुच्छेदो वदयोगार्थं यद्वययोगार्थं विज्ञेयानार्थं मिनिस्त्वमन्तरेणोदाहृतं ततः संकलनव्यवकलनोपयो
गित्वा इगुजोतिरिति तानार्थरूपवचस्य पूर्णतांशुदहीनं रूपवचं छेदनेन कोऽष्टायः एकहरणतस्याः विकृततात् कल्प्या हरा रूप
मिति वक्ष्यमाणार्थवत्त्ववदिति अंशः एकः आद्यः पंचकः छेदकः पंचकं भागनपंचमांशं लाभतात् विभागइति श्रुतिः एकः छे
दः विकृतमिति विभिर्हरणविनीयांशानामिरेवं सर्ववशात् न्यासः १२१२१३ अन्योन्यहरणभ्यामधः स्थिताभ्यां छेदाभ्यां अन्योन्यमिति
यद्वयानुपरित्यक्तं ५११३ भयोराश्याद्यो हरांशो गुणितो न्यथाभावेन एकलक्षणं छेदेन १ पंचछेदांशोपंचैको गुणितो राशी २१२
तृतीयगतिना सह २ छेदाभ्यां ५१ परिवर्तिताभ्यां २१५ परस्परं राशिगुणितो अत्र छेदयो न्यून्यतात् तेनाद्येन पंचके माय्य को हस्यो
छेदांशो गुणितो अय्य छेदनिर्केणाद्यको घट्टयस्यो छेदांशो गुणितो एवं ज्ञाताः समछेदाः २५१२१५ समछेदतात् वक्ष्यमाण
स्वरूपयोगप्रतिरतेन योजना ज्ञाते २२ द्वितीयोदाहरणाय न्यासः २२१२१३ अत्रापि पूर्ववत् अन्योन्यहरणमिहतायिनि ज्ञातो सम
छेदो २२२ वियोजनं च न्यूनतुर्दशांशो विषष्टिः शोध्योप २२२ अथ कश्चिद्यो हराभ्यां समभिरपवर्तिताभ्यां २१२ परस्परं छेदांशो
गुणितो ज्ञातो २२२१२२१३ वियोगाद्वा बल्योनवभ्यः शोध्योप २२२ इति भागजानिः समासा ॥ अथ भागजाने गुणनोपकोषि
न्याः स्वसमिद्वयार्थेनाह ललाळवद्वा अहराहरप्राभागप्रभागेषु सवर्णनं स्यात् १ पृष्ठो भागः पत्रागः नस्यजानिः लवेति
ललाः अंशः लवप्राः लवेर्लवा गुणनी यास्तथा सवर्णनं भिन्नराश्याभिरुहतिः छेदाहरप्राहारिण्यगुणनी याइति उदाहरणेन स्प
ष्टयति इममार्थं विलवदयस्य सुमतेयादवयवयइवेन तत्पंचांशकषादे शांशचरणः संप्रार्थिते नार्थिते हनोयनवराटकाः क
निकर्षणार्थं नास्तेनतां द्वादित्वं यद्विसे सिक्त्सगणिते ज्ञातिप्रभागमिथो १ इममिति हे सुमतेगणितं त इममस्यार्धं तस्य त्रिलवस्त्रिभा
गे यावानुसचदियुणः दौ ज्ञातवित्यर्थः तस्यतथा कभागस्य यादकपादा चतुर्धा स्तत्पादत्रयपत् तस्य पंचमांशः तनूपंचो
रास्य वाइशांशः तस्यापि पञ्चरणाः पादोयादक इत्यभागे भवति मयनक द्येण कृपणेन संप्रार्थितेन प्रार्थितेया चिन्मदत्तः ते
न प्रार्थितेकति अर्पिता पधिताः वराटकादत्ताः हे कस्यदित्वं गणिते प्रभागमिथो ज्ञातिं वेसि तर्हि द्वादिति इति प्रश्नः न्यासः २२३
१२१२१३ अंशः अंशगुणः हराहरप्राः ३६६० ज्ञाते २२० अथ वा गुणनसमयः पवर्तनं प्रथो आयो ह्यो गुणितो २ तृतीय
न सह २ गुणितो २ अर्धमुपवाछेदांशो यस्मिन् यो नोपवत्ये २ पंचमं न सह २ गुणितो एवं सर्वराशीन गुणयित्वा सवर्णं ज्ञा
ते २२२ भागलभ्यापणाः पणोचतस्वकाकिप्य इति चतुर्गुणभागे लभ्याः काकिणी विंशतिभिर्वरादेकैरेकाकिणी इति विंशतिगु

हेरंब

जाज्ञाताः २२२ भागेलभ्यो वराटकः १ अर्धनेदत्त इति प्रभागजानिः समादा अथ भागानुबंधभागापवह ज्ञात्योः सवर्णनार्थं हत्तं
सार्धं हनेनाह छेदप्ररूपेषु ललाधनर्णमेकस्य भागाधिकोनकाश्चत् स्वांशोधिकोनः खन्नु पच भागानुबंधेन ललापवाहे १ तल
हारेण हरं विह न्यात् स्वांशोधिकोनेन तु न भागात् ० छेदमिति अत्र विस्तरा शिरुपरिरूपे अथः पूर्ववत् अंशछेदाविति तत्र रूप
राशोभागः अनुबंधोधिकोयस्य राशो रसो भागानुबंधः भागः अपवाहः उनोयस्य राशो रसो भागापवाहः तोचपुनः चत्येक द्विविधो
प्रभागान् राशिभावेति युक्तेरूपस्य भागोधिकोनः सरूप भागानुबंधभागापवाहः यत्र सर्वराशोभागोधिकोनः सरवांशानुबंध
पवाहः तवाद्योः सवर्णने वृत्तार्थेनाह वत् यदि एकस्य रूपस्य भागाधिकोनाः स्युस्तदा छेदप्ररूपेषु ललाधनर्णमेकस्य भागाधिकोनः
अनुबंधेन अपवाहे भगमिति अपराशो सवर्णनं राशिधिकोन इत्वाह खलु पच स्वाशः समस्त राश्यंसः अधिको वा
उना राभवति तत्रैवं रूपो भागानुबंधेन ललापवाहे अत्र चतुर्षांशो विन्यस्य पूर्व रूपराशि सदधो रूप हरस्तथा धोधिकोनतया
ल्लयनाभागाः छेदसदिनाइति अपरं नदरेण उपरि २२२ हारगुणयेत् अनुबंधोधिके नापवात्तुपश्चात्तेन तल्लख हारेण स्वांशोधि
कोनभागात् उपरिस्तराशीन गुणयते अनुबंधोधिके नापवाहे उनेनेति रूपभाग ज्ञात्ये रुदाहरणं स्पष्टीकृतये आह सां प्रिद्वयं चयं
यं प्रिदीदक इति सवर्णितं नानास्यं शानुबंधं च तथा भागापवाहेन १ सां प्रिमिति रूपद्वयं रूपस्यैकस्य चतुर्षांशो न सहितमे को
राशिः तथारूपचयं एक रूपचतुर्षांशो हीनमपराशोः जोडभोराशी सवर्णितो कीदृशो भवतः वेदंशानुबंधं तथा भागापवाहेन
नासि तर्हि द्वादिति कथय न्यासः २२३ प्रथमकोष्ठे देन गुणितं रूपद्वयं नाते लयधने नाते द्वितीयकोष्ठे देन २ गुणितं रूपचयं
ज्ञाते १२ लवः १ रूपं ज्ञाते २ एवं सवर्णनं भवति स्वांशभागजानो रुदाहरणं स्वरूपपरावनेनाह अंशः स्वयंशयुक्तः सनिज
लपुनः कीदृशः कीदृशो द्वौ व्यंशो स्वांशो हीनो तदनुवर्तमानो विभिः सप्तभागः अर्धस्वांशो हीनेन वभि रथयुतं सप्तमांशोः
स्वकीये कीदृशस्यावद्वि वेसितमिह पदिसर्वे शानुबंधापवाहे अत्रिमिति अंशः रूपपादः स्वकीयेन व्यंशानपुक्तः संवेवेवि
धोनिजेन दत्तेन युतः कीदृशो भवति च तथा दो रूपच्यंशो स्वकीयेनांशो नहीनो ततस्तथा विधो यादकसप्तमांशो स्ताद्वो स्त्रिंशोः
हीनो कीदृशो तथा च रूपार्धस्वकीयेनांशो नहीनो तथा विधय यादकसप्तमी शो स्ताद्वो भवति भागे युते कीदृश स्यात् हे सखेय
१२ अंशानुबंधो भागापवाहे ज्ञानासि तर्हि एतत् प्रथमचयं इति न्यासः २२३ आयको रचतु रज्ञानमय्य अधि स्थितेन हरेण
२ अंशं सखे हरे गुणयेत् १२ तेन युतः स्वांशो धिकेन २ भागानुपरि स्थानं गु
३ अंशं सखे १२ गुणयेत् २४ तेन च हरेण स्वांशो धिकेन ३ भागानु रूपेण २ नग

आयको रचतु रज्ञानमय्य अधि स्थितेन हरेण
पायेत् २ एवं ज्ञाते २ अनाप्यधरं हरेण २ हरे
तान् गुणयेत् १२ एवं ज्ञातो राशि ३२ दादराभि

ग. म. ल. रपवर्तनात् जातं दलमेव २ द्वितीयकोटिकेतलस्त्रेण हरण उपरि २२ हन्यात् १६ तेन हरेण ७ स्वांशोनेन ४ भागान् पूर्ववत्
 त १८ हन्यात् ३ जातं १६ पश्य चोशद्विरपवर्तनजातं ३ तृतीयकोटिकेतलस्त्रेण ८ हरिनिहन्त्यात् १६ तेन पुनः स्वांशोनेन ४
 रोरन्यात् जातं २८ पुनः १२ तलस्त्रेण ७ हरं हन्यात् तेन ७ पुनः स्वांशोनेन ४ भागान् पूर्ववत् रिखात् ७ हन्यात् एवं जातोरशिः
 २२ ३ भयोः समतोभागलब्धं रूपं १ हारस्य रूपं हरः कल्प्येति इति चतुर्थस्य विवृतिः समाप्ता अथपरिक्रमाद्येकं भिन्नमुपक्रमं ति
 तत्र भिन्नसंस्कलितव्यवकलितयोः सूत्रं वृत्ताध्याहारं योगोत्तरं तुल्यहरांशकानां कल्प्यो हारो रूपमहारगो २० १० योगमिति भि
 न्नेषु संकलितदिष्टु द्विस्ताराशयः छेदांशरूपा एव भवन्ति यदा चैकोपि पूर्णरूपत्वादहरो छेदको वा शिः संभवति तदा तस्य
 रूपमप्येदं हारनाम छेदसंज्ञाः कल्प्यवीचः एवं सर्वेषां छेदांशरूपाणां कोट्युविन्यस्त्यानां योगांतरकार्य
 योगः संकलिते अंतरं च व्यवकलितमिति केषामित्या कोट्याया माह तुल्यहरांशकानां तुल्यहरांशदाययो ते तुल्यहराः तुल्यहरा
 स्वअंशाश्च तुल्यहरांशस्तेषां समं छेदांशानां नित्यर्थः येषु कोट्येषु छेदाः समासं समजानं यो दत्ताः तेषामुपरि स्थाप्यताः स
 मजानित्वा योगविधौ बार्होभवंति एतदेवादाहरणे मस्य स्य यितुं नोदितानि पंचाशपादत्रिलवार्धषष्ठाने कीकृतान् बृहिस
 खममात्रं एभिश्च भागेष्वप्यवर्तितानां किं स्यात्तथाप्या कथं वा शिः १ पंचमिति हे सखे रूपस्य पंचमांशः तथा पादः तथात्रिभाग
 तथार्धतथाषष्ठांशः एवं रूपान् भागाव एकीकृतात् संकलितान् सोमेश्वर इति एतावत् संकलितं तथा व्यवकलितं तादाहरणं एभि
 श्वदत्त्यादि नयाणां रूपाणां एभिः हरांशैर्भाजितानां शेषं किं स्यात् एदं विचारादहं कथं संकलितोदाहरणे न्यासः २१ २२ २३
 तुल्यहरांशानां नित्यक्तत्वात् तुल्यछेदसाधनं भागं जातिमात्रेण संसाध्य अन्योन्यभिराभिहंतौ दत्त्यादिना पूर्वोक्तप्रकारेण जा
 ताः समं छेदाः २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० एतेषां तुल्यहराणामंशानां योगः २० २० संभवतात् संमेकेनाप्यपर्वत्य हरेति
 वाक्यवत्तात् षट् भिंशतात् अपवर्तकं ते जातोरशिः ३९ इति संकलितं व्यवकलितं न्यासः ३९ ४० पूर्वणस्तुल्यसमं छेदो ३९ ४०
 रूपवेषात् भोगेभ्य कोट्यंशोत्रोधात्रोपमिति व्यवकलितं अत्र रूपत्रादेन यत् किमपि मर्यादा सहितं वस्तु इत्येषु ज्ञाने निष्का
 त्मकं स्तं निष्कात्मकं वा द्रव्यात्मकं वा पणान्मकं चेति धान्यमूढकृत्वा शिः शोणादकप्रस्थापानि रूपा निहंति सरपलमुवर्णमुव
 यं जात्यरूपाणि स्यादित्युक्तं कल्प्यवीचं अनोदाहरणं पश्चिमात्मात्मकं दिनमव रूपं प्रकल्प्य तत् पूर्वोक्तप्रकारादि न भागानामे
 वयं गतोः २९ छेदेन विभागलब्धं दिनत्रयं ९ दिनस्य पश्चिमात्मात्मकत्वादिनलब्धित्रयोषष्ट्या गुणयित्वा ५४ भागहतेलब्ध

हरं व.
९

परि २० भागगणनं च दिनस्य पंचांशोद्वादशापद्यश्चतुर्थोऽंशः पंचदशापद्यः दिनविभागाविंशतिषष्ट्यः दिनार्धविंशतिषष्ट्यः
 दिनषडंशस्य ऋष्यः इति १२ १५ २० १३ १९० ऐक्यं ८० पश्चिच्छीभिर्दिने ९ शेषपद्यः २७ जातं पूर्ववत् एतश्च ३९ दिनत्रयस्य
 कं रूपान् शोध्य शेषं ३० भागेलब्धं दिनशेषं ९९ पागवत्तुल्यस्यासंगुण्य ५६ पूर्ववद्भागलब्धपद्यः ३३ भागगणनया लब्धं दि
 नं च २७ यदि दिनत्रयोऽप्येतदंशोप एतदेव १ १३ ३ इति स्य सं सर्वविविचारणीयं इति भिन्नसंकलितव्यवकलितविवृतिः ॥
 भिन्नगुणसाधनं वृत्ताध्याहारं अज्ञाहतिः छेदवधेन भक्त्या लब्धं भिन्ने गुणाने फलं स्यात् अज्ञा मिति अज्ञानां परस्परं
 मनं अज्ञाहतिः गुणितगणितस्यार्थः साचहतिः छेदवधेन छेदना परस्परवधः तेन गुणितः छेदराशिना विभक्त्य लब्धं भिन्ने गुणने
 फलं स्यात् उदाहरणं इयं वृत्ते नोदितानि सव्यं शास्त्रं हितयोननिष्प्रसप्तमाज्ञा हितयं भवेत् किं अर्थं विभागानरतं च विधिदत्ता सि
 भिन्ने गुणानां विधौ चेत् १ सच्यं शोमिति हे विद्वन् रूपविभागसहितेन रूपद्वयेन गुणकेन गुणितं यदूर्ध्वसप्तमांशस्य हितं रूपं द्येतत्
 कीदृकं भवति तथा रूपाध्यां गुण्य रूपविभागेन गुणकेन गुणितं किं स्यात् यदि भिन्नगुणानां विधौ दत्ता सि न हि कथयति प्रश्नः न्यासः
 ३ ३ ३ ३ आद्यादाहरणभागानुबंधं ज्ञाति सूत्रेण सवर्णितो गुण्यगुणको जातो २ १ ७ गुणो जाः ३ गुणकोरो ७ हनां स्मृताः १० ९ गु
 णो छेदः ७ गुणकेन २ हनः जातो कोट्यो गुणानां छेदेन भागहतेलब्धं रूपाणि ६ द्वितीयोदाहरणं अज्ञाहतिरेकं न गुणिते स
 रूपमेवेति ज्ञातं छेदहतिः ६ लब्धं भिन्नगुणादुपपन्नं २ इति भिन्नगुणाविहतिः भिन्नभागहारे कृष्णसूत्रं वृत्ताध्यां छेदलवेष
 शिखर्य हरस्य शयः कायाय भागहरणगुणानां विधिश्च छेदेति भागहरणे भिन्नभागहरं पथमं हरस्य भोजकस्य छेदलवेष परस्परं
 परिवर्त्य विविच्य अथपश्चाद्भिन्नगुणानां विधिः अज्ञाहतिः हेदवधेन यादिकः कार्यः इदमर्थमुदाहरणेन स्पष्टयितुं पूर्वोदाहर
 णगुणफले भाज्यगुणको भातका विसाह सच्यं शास्त्रं हितयोनपंचमं ज्ञेयं पथमं विभज्य दधं यगर्भाग्रसुती ह्यावृद्धिश्च दे
 स्तिने भिन्नहतो समर्थो ॥ हगणकपंचरूपाणि भाज्या नि सच्यं शास्त्रं द्येन भागकेन विभज्य ललब्धं फलं वद तथा रूपपद्यं भा
 न्यं रूपच्यं ज्ञेयं भाजकेन विभज्य वदति ३ १२ १२ १२ अद्याकोट्यभागानुबंधं सूत्रेण सवर्णितः ३ अस्य छेदं बलं च परिचर्य न्यासः ३ ५ अथ
 गुणनविधिरिति अज्ञाहतिः ३ छेदवधेन भागहतेलब्धं तदव ३ न रूपलाभः भस्य च अज्ञापयता नृलब्धं पूर्वोदाहरणगुणयते दे श
 र्धं भिति भिन्नभागाहर विवृतिः भिन्नवर्गो दो करणसूत्रवृत्ताध्यां वर्गे कृति घनविधौ न घनो विधेयो हरांशो रथपदेन पदपक्षिणे वर्गे
 भिन्नवर्गं साधने छेदशयोः कृतिपूर्वोक्तकर्मा वर्गविधेयो चेतसा घनविधौ दहरांशसंसाहृत्तुल्यं घनविधिस्तत्रेण छेदांशार्थ
 जो च विधेयो अथपश्चात् दपदसाधने छेददपदपक्षिणे स्वस्वमूलाभ्यां पदे वर्गमूलं घनमूलं विधेयेदिति उदाहरणमुत्वेन सूत्रा

१०१
११९

धर्म्यस्यैवंतुं ननुदिशति सार्धं चयाणां भित्तिरिति सार्धं चयाणां रूपानां वर्गभाजकधन ननु वर्गो हर्गो पदं कथयन्तथा सार्धं
याणां मन्त्रं चयनं कथयन्ततो चनमूलं कथयन्त्यासः भागानुबन्धनसंविधितः २ छेदांशयोः समद्विधात्कृतिरिति वर्गो २ त्यक्तोत्याहि
यमानकृतिरिति मूलं चयनं २ समन्वितानाम् चयनप्रदिरिति छेदांशयोः धनः २ भागं चयनस्त्रानमिति चनमूलं नदेव ३ इतीश्री
भास्वरी यथायांतीत्याव्यागणकगंगाधरहोतायोगिनामृतसागर्यादी कार्याभिन्नपरिक्रमाएकविवृतिः समासा शुभ्यकर्म
सुखवृद्धयः योग्यवृद्धयः समं वर्गो दोस्वस्वभाजितोराशिः स्वहरस्यानवगुणः स्वस्वगुणश्रित्यश्वज्ञाविधौ १ श्रित्यगुणकं ज्ञातेत्ये
दारभ्यतपुनस्तदागतिः अभिरुतएवसेषतेयेवरेनोनितश्चयुतः योग्यादि योग्याकेनयोग्यवृद्धयःपेणसमक्षिप्यतइतिसे
परमेनाकेनमुत्वंभवति वर्गोदोआदिज्ञातवर्गमूलचनमूलपुरस्वस्वमेवभवति स्वभाजितोराशिरविकृतएवभवति परंतु तस्यस्वहर
इति नामविशितं स्वगुणः श्रित्यमवभवति चयुतः शेषविधौ स्वगुणोराशिः स्वत्वमासोप्यविकृतएवस्वगुणनामविशितं चेत्य
दिश्रित्यगुणके सतिपुनः स्वस्वमव हारोभाजकोभवति तदाराशिरविकृतएवज्ञातव्यः तथाचरेवोनितः स्वयुतश्चतथवाविक
तएवज्ञानव्यइति एताविकर्माणि स्पष्टयितुं प्रत्येकमुदाहरणानिदनेनाह स्वपंचयुक्तमवति किंवदस्वस्य वर्गं मूलं चनं चनपदं स्व
गुणाश्चपंचरेवोध्यतादरावकः स्वगुणानिजा ध्ययुक्तं स्त्रिभिश्चगुणितः स्वहरतस्त्रिपक्षिः १ स्वइत्यादि तद्वदस्ववर्गवद वर्गमूल
पद चनवद चनमूलं वर स्वगुणिताः पंचकिंस्तुतल्लद्वेवोध्यतादरावकं तथाचोराशिः स्वगुणितः स्वार्धयुक्ताश्चत्रिगुणितः स्व
नहनस्त्रिपक्षिर्जातः सकोराशिरिति तथाचोराशिः स्वगुणितः सर्वकर्ममुदाहरणमुखन प्रश्नइतिन्यासः ० स्वपंचयुक्तसंपण
समजाते १ स्वस्यवर्गः ० स्वमववर्गमूलस्वचयमेव ० चस्यचनः ० अस्य चनमूलं तदेवपंचरेवचनगुणिताः स्वमेव ० अथ १० खेनभ
क्ताः दंडाव १० स्वहरइत्यस्यनामअथाज्ञातोराशिस्तस्यगुणः स्वार्धः शेषगुणो ३ हरः ० दस्य ६३ अतोवक्ष्यमाणो नवि लोमविधि
नामार्धं छेदगुणगुणछेदमित्यादिना दस्य ६३ हरार्धगुणः ० स्वगुणाश्चिंत्यः त्रिगुणात्वाभिभक्तः २१ स्वार्धस्येयस्य विभागएवरा
शिः स्वार्धस्येयस्य १० अथस्वांशोधिकोनेतिविस्वमाणविधिः अंशः सा सांशार्धरूपं २१ योजितं ३ अनेनभक्तं छेदंलं
परिवर्त्यगुण्यभक्तेलब्धं १० स्वगुणात्वात्स्वेनभक्त्यः श्रित्येगुणकेस्वहरश्चिंत्यस्मादविकृतएवज्ञातोराशिः १० अथवाइहकर्मसा
धनं इह ० स्वगुणाश्चिंत्यः स्वकीयेनार्धनं युक्तं ६ त्रिगुणः १० स्वाध्यातमावितएजातो १० अथानुपातादृश्यमाणादिसिद्धिः य
द्यह्यदज्ञातो ० तर्हि त्रिपक्षे मूलं किं स्यादेवं प्रकल्प्यत्रिपक्ष्यावतागो गुणिताः २५२ अह्यदज्ञातमभक्तं लब्ध्यास्मएवचनदंडाः १०
इत्यजानितलक्षणस्यतथाविलोमजातिलक्षणस्यभक्तकर्म लक्षणस्यग्रहगणितेनमदानुपयोगः इत्यतः सम्यगभ्यसनीयमिति

हेरंब

ज्ञापयितुं इतिभनपरिकर्माएकस्यविवृतिः समासा अथच्यस्त्रिधौ साधनोपायसूत्रं श्लोकद्वयं छेदं गुणं गुणछेदं वर्गं मूलं पदं कृतिं
कृणंस्वस्वगुणं कृतादृश्याशिशिष्ये १ छेदमिति व्यस्तविधिगुणितविधिरयः वतु दृश्यते अकेमूलराशिप्रसिध्यर्थज्ञानार्थछेदं
हरणं यदुक्तं तदुक्तं नैकार्यं यच्चगुणानुपनं ननु छेदं न कर्तव्यं वर्गं यच्च चयनं कुर्यात् पदं न हर्गं कुर्यात् तथा कृणांशो धनं यस्तं योजनं कु
र्यात् यच्चस्वेनदुर्गं कुर्यात् अथावासांशोधिकोने उक्ते सति चोरा छेदः सलवाचो नः सन् हरो भवति अधिके स्वांशे तत्तदंशयुक्तो
हारः स्पष्टहरः इति स्वांशे तदंशोहीनो हरः स्पष्टहरः अंशस्तु अविकृतएव यदा छेदस्य लवाचो न तं तथांशस्य लवाचो न तेन स्या
त् विलोमविधौ शेषं उक्तं चन उक्तं प्रकोरेण ते यमिति उदाहरणेन स्पष्टयितुं वृत्तमाह यस्त्रिभः स्त्रिभिरिति स्वचरणे भक्त
स्ततः समभिः सन्त्येन विचर्तितः स्वगुणितो हीनो द्विपंचाज्ञाता तन्मूलं चयुतं हते चदंशभिर्जातं दयं ब्रूहि तं शि वेति हि चं वला
स्त्रिभिमलं बाले विलोकियां ० यस्त्रिभ्यादि यः कश्चिद्वा शिस्त्रिभः त्रिगुणितः ततः स्वचरणे स्त्रिभिर्यतः ततः समभिर्भक्तः
सत्यस्वेन च्यंशेन चर्तितः वंजातं इ २ पञ्चादवशेषं स्वस्वगुणितो वर्गः कृतः ततो द्विपंचाज्ञाता हीनः तस्यमूलं अह्ययुतं दंशभिर्ह
तं लब्धं हर्गं एवजातं दयं २ विलोम्यपूर्वोक्तसूत्रविधिनामूलमूलं ताराशिर्ब्रूहि हेचंचलाक्षि बाले यदि विमलं विलोमक्रियां वेति
तत्तद्विदित्यासः गुणः ३ स्वः ३ भागः ० स्वचरणः २ स्ववर्गः १ हीन ५१ मूल १ युत ० भाग १० दृश्य २ अनकर्मणि विलोमानि छेद १० गु
ण २० अह्ययुतं तदाः हीनं १० मूलं चेदंशः ००० हीनवस्यदोन ० युक्तेन ११६ वर्गं पदं १० स्वांशो गणलवो नो हरः कार्यः लवो ना
र्थन्यासः २१ २१ समछेदो हत्वा ३ १ स्वांशार्ध ३ अनेन प्रकृतं छेदाभात् इतरूपप्रकल्प्य भिन्नभाग हरणविधिः कार्यः छेदं गुणं २
अंशहर्तं लब्धं ११ सप्तभिर्मीगल चतुर्दश १०० त्रिभिः स्वचरणे युक्तत्वात् धनं समछेदार्थं २१ ३ समछेदो २१ ३ अंशार्धः ३
अनेन भिन्न हरणवत्करणे चतुर्गुणं सप्तभिर्हीयते ० त्रिगुणात्वात् त्रिभक्तं लब्धमूलं स्पष्टदंशोराशिः २० इति व्यस्तविधि कर्मवि
वृतिः दृष्टकर्मसाधने संचेदनेनाह उद्देशकालापवदिहाराशिः शुष्णो हितोशोरहितोयुतावा इह्यहनं इहमनेन भक्तं राशिर्भवेद
आरुमितीरुक्रम १ उद्देशमिति अथवा उद्देशाशिमर्तसिषकल्प्यसंचेदंशकालापवता उद्देशकः सत्त्वकोयोसो मूलोक्तअलापव
त् वसाधनीयः इह्याराशिर्यदिगुणनीयः स्वगुण्यवहारणगलापदतेयः अंशो भागे युतोवाशोरहित एवमालापवत्साधनीयः
अथइहाराशिः इह्यन गुणयिताअनेनयाक साधितेनभक्तं सराशिर्मूलराशिभवेदेवमिहकर्मशोक्तं उदाहरणेन स्पष्टयति यं
चक्षस्त्रिभागादंशभक्तः समन्वितः यश्चिच्यंशार्धपादो स्यात् कोराशिर्द्वयसमतिः २ पंचमिति योराशिः पंचगुणितः सेन
विभागन ईनस्ततो दंशभक्तः ततोमूलराशोः व्यंशेनार्धेन च देन च समन्वितः समं ह्यनाससति जीता सकोराशिपितिप्रमः न्या

106
107

ग. ४. ४.
१४

चं निष्कसं समसं वेत्ति भिर्षदी प्राप्यते सपदि मे वणि बवर मूहि निष्कं न वने न तदं कियत् १।७०। कुंकुमस्य सार्धपल इयं निष्कस्य नि
भिः सममात्रे र्यदिलभ्यते ततश्च वणि कचर निष्कं न वने न कियत् कुंकुमं प्राप्यते सर्वादि दूहीति अनसमानजाती निष्करा जीतव प्र
माणमूलतात्स्यो ज्ञातव्यं प्रमाणराशिः निष्कं न वक मि वर पुनाय छा राशिः कुंकुमराशि रन्य जातितात् प्रमाणफलत्वाच्च मध्यरा
शिरिति न्यासः ३।५।२। इच्छाहने मध्य ३५ आद्ये न छेदां रा विषयी सन हने ३५ छेदहते लब्धं कुंकुमपला नि ५२ शेष ३५
लब्धं नुर्धभागत्वात् कर्षे स्येति चतुर्गुणं छेद उन्नर्तकं लब्धो कर्षा २ द्वितीयोदाहरणं प्रकृष्ट कर्षूर पल विषयस्य चिह्नभ्यते निष्कं चतु
र्गुणं ज्ञानेन दादा राभिः सपादेः पलेः समाचर सवे विनित्य ७१ प्रकृष्टे तमस्य निषक्षिपले र्यदि चतुर्धिकं निष्कं ज्ञाने लब्ध
ते तदा सपादे र्दराभिः पलेः किं द्रव्यं लभ्यते इति न्यासः ६३।१००। ५५ मध्य अन्य जाति उच्यतात् अदा वा ते च कर्षूर नात्पादो प्र
माणमूलत्वात् प्रमाणमने दृष्टत्वात् इच्छेति मध्ये विच्छा गुणं ज्ञाते ५५ प्रमाणे न वक्तं भिन्नभागत्वात् परिवर्त्य गुणं ५५
भागलब्धानिष्काः २० शेष ५५ निष्कापो उन्नो द्म इति षोडशगुणं ६६ भागलब्धा द्मः ३ शेष द्मः ५० प्रास्ये पणै भा
गार्ध षोडशगुणं २२० काकिणी चतुस्रयात्मकत्वात् पयास्य चतुर्गुणं २२० भागलब्धाः काकिण्यः ३ शेष १२० काकिण्या वि
शति वरादकता द्वितीयां गुणं २२० भागलब्धाः वरादकाः ११ शेष २० अक्षौ विनात्या अपवर्ते वरादक भागाः २ तृतीयोदाहरणं
द्म इयेन सास्ने जागलितं तुल्यं शारिकाल्ध्याने सण सप्तया तति सपदि कथ्यतां १ सुगमाक्षर योजना पणो सप्तया इति वच
नान् सजातीय करणार्थं प्रमाणा छेदयोः पणी कृतयो न्यासः ३२।६। २ पागवद्वे र्यो द्मोणा ७ आदकः १ प्रसो २ व्यस्तत्रै राशि
क स्यात् वसर माह इच्छा हृधो फले सासो सासे रधि अजायते व्यस्तत्रै राशिकं तत्र शेषे गै धित को विदेः ७२ यत्र त्रै राशिके र्छा
हृधो फले सासः संभवति इच्छा सासे फले हृधिः संभवति लोके त वगणित कुत्रालेः व्यस्तत्रै राशिकं भवेत् तमे वा वसर स्वयं संक्ष
पतः पूर्व वदतीति जीवानां वषमास्येतो ल्यवर्णस्य हेमनि भागरे वरा जीनां व्यस्तत्रै राशिकं भवेत् ७२ जीनां वसो मूल्यं व
यो धिका नो हि न वयो ध्याना मधिकं एवं ह मनि हेमः शोधने तो ल्यस्ये वर्ण रधिः तो ल्यवर्धे वर्णस्ये ति धान्यराशी नाम ल्य
मान मिताना मल्यमान भितो संख्या ह्यस्यः वृहन्मान मितानां नालपु भितो संख्या हृधिः इत्यादिषु स्थानिषु व्यस्तत्रै राशिकं भवति
अनोदाहरणानि आदो जी वयो मूल्योदाहरण इयं प्राप्नोति चोडश वत्सरा स्त्रीदा विंशतं विंशति वत्सरा किं द्वि फर पुपनि वे हो
निष्कं चतुष्क मुष्ठाः प्राप्नोति धूः षट्क व ह स्नदा किं १०५ यद्विषोडश वर्षा स्त्रीदा विंशतं निष्काणां लभते तदा विंशति वत्सरा

हेरं
१४

171
1785

विं लभते इति यदि उक्ताः न ह्यन् द्वि पूर्व हो निष्कं चतुस्रयं प्राप्नोति तदा धूः षट्क हः किं प्राप्नोति पथमोदाहरणो न्यासः १६।३।२५
विंशति साधन प्रमाणेन गुणितं मध्य ५५ इच्छायाः १२० भक्तलब्धा निष्काः २५ निष्का भाग अतुर पवतान् ३ द्वितीयोदाहरणो न्यासः
२।०।६। ७२ ना विषमा पाण गुण मध्य ८ इच्छाया ६ भक्तलब्धा निष्काः १ अर्धा पवर्तमान निष्क भागा २ अत्र वयो जीना स्त्री उक्षा वा हीन म
ल्यं वयो नो अधिक मूल्यो अतः व्यस्त निधानं हेमनि उदाहरणं दशवर्षी सुवर्णं नेत गद्याण क मवाप्यते निष्केणा ति धि वर्णो नु त
रावद कियन्ति १ इच्छाति निष्केणे क न दशवर्षी हेमन द्याणकः प्राप्यते तत्र ति धि वर्णं कियति न्यासः १०।१५ लब्धं प्राग्वत्साध
ने गद्याणकः प्राप्यते अत्रापी छा वर्णक हृधो हेमलो ल्य न्यासः इच्छा वर्ण विषये मध्यमस्य तो ल्यस्य रधि रिति व्यस्त विधानं रा
शि भाग हरि उदाहरणं सप्तादकेन मानेन राशो धान्यस्य मापिते यदि मान ज्ञानं ज्ञातं तदा पं वाद केन किं १ यो धान्य राशिः स द्वो मेष
प्रमाणादक मानेन भितः मान ज्ञानं ज्ञातं स एव यदि पंचशो ण प्रमाणादक माने न मीयते तदा कति माना निर्युरिति इहा विद्या मान हृ
धो सख्या सा समान लाप वे मरव्या रधि नो व्यस्त विधिना साधनं न्यासः ७।१००। ५ लब्धा निमाना नि १५० पंचशो कादो कर्ण स्रु
हने पंच सप्तम वरा शिका रिक्तेः न्योन्यपक्ष मयनं फल छिदो संविधाय बक्रा शि जेव धे स्व ल्य राशि विधमा जिते फलं १ पंच सप्ते ति
पंच राशि फ सप्त रा शि न वरा शिके काद रा शि पु न्यले पु फल स्या न्यपक्षान वनं कार्यं तथा छिदानो संभवानां अन्यपक्षान यनं कार्यं
ततो बक्र रा शि बधेः न्यरा शि बधे न प्मानि ते फल भवति य नान्यपक्ष फलं नाते सब क्ररा शि रिति पंच रा शिके उदाहरणं मासे ज्ञान स्य कि
ल पंच का ता तं रस्या इव गते भवति किं वदषोडशानां कालं तथा कथय मूल कलां न रा म्या मूल धनं गणा क काल फले विदित्वा १ मासे नि
रूप ज्ञान स्य रथा दन मासे ज्ञाने यदि पंच रूपाणि कलां त रसं ज्ञानि भवति इति प्रमाण वृत्त माश्रित्य हृध्या हतानां यो दशां ज्ञानां रूपाणां
वर्षे गते किं कलां तं भवतीति वद तेष ज्ञान फल मूल धनाभ्यां कालं कथय तथा हे गद्या क गत कालं कलां तं र फलं ज्ञाता मूल धन
कथय एवं पर स्प रं पंचभिः कोशैः षष्ठ स्या ज्ञान स्य साधनं ज्ञानं न्य न्यासः ३३ फलं अन्यपक्षे नीत्वा राशिः स्वपक्ष वधः १००।१५
पुक्र रा शिके वधः फलं योगात् १५० अल्य रा शि वधन १०० भक्तलब्धं काया ३३ तं र रूपाणि शेष स्य विंश स्या पवर्तनात् रूपभा
गाः २ भानु बंध जाते २० इच्छा काल ज्ञानार्थः ३३ फलं यो रन्यपक्षान यने न्यासः ३३ छेदा न्यपक्षान यने ३३ उन्नो वपरा
शी २०००। २००० बक्र फले पुरा शि वधो ल्य रीति ज्ञान भक्तो लब्धा इच्छा कालः १०१ ३३ मूल धन ज्ञाना य न्यासः ३३ ३३ फलं
ल यो र्धि विषयः छेद स्या व्यन्ये पक्षान यनं गुणितो रा शी २०००। १३००। अल्ये नान ल्ये हने लब्धं मूल धनं रूपाणि १५॥ भिन्ने द्विती

योदाहरणं सव्यंशमासेन ज्ञातस्य चेत्त्यात कृत्वांतरं पंचसपंचमांशः मासे स्त्रिभिः पंचल वाधिकेन सार्धं द्विषष्टिः फलमुच्यते
 किं १ सव्यंशेति यदि सविंशमासेन ज्ञातस्य दत्तपंचनिष्ठाः सपंचमांशवृद्धिरूपास्तः तदेवं सपंचमांशे स्त्रिभिर्मोसः सार्धं द्विषष्टिः
 १५५ किं स्यादिति स्फुटं यथा उच्यते भागानुबध्नसंविधेः न्यासः ३ ३ ३ फलं उदात्तं चान्यपक्षानयने न्यासः ३ ३ ३ गुणितो रात्रौ
 २००० ॥ १५५६००० तत्फलं बहु रात्रौ फलं न्यूनमक्ते १५६००० लब्धं ३ ३ ३ रूपाणि ३ शेषचतुः सह स्यात्पर्वते ३ ३ ३ पभागाः ३
 अनापि शास्त्रं ज्ञानां कालधनादीनां साधनं ज्ञातव्यमिति सभरा शिके उदाहरणं विस्तारे निरुक्तः कदाचन मितो देय्ये विवित्राश्च
 वेदेषु कलट पट सवपटिका भेदो लभते ज्ञाते देय्ये सार्धं करवया परपटी हस्तार्थं विस्तारिणी तादृक् किल मते कुतं वद वणि ग्वाज्यकं वेति
 चत् १ विस्तारेति अल्ले सवपटिकाः विकर विस्ताराः अष्टहस्त दीपोः हस्तार्थं विस्तृताः फलमते किं ता प्राप्यत इत्यर्थः चेत् वणिक्
 वाणिज्यं वेति तत्तु जीघं वदति न्यासः ३ ३ ३ अन्यपक्षपमितेषु फलं देय्ये पूर्ववदुणितो रात्रौ ३ ६८ ॥ ३०० फलासरा शिर्षेन स्त
 स्मिन्त्येन फलं त्यक्तं नमके लब्धं आत्माः १८ पणाः १ काकिणी १ वराटकाः ६ यथा स भवापवर्तने वराटका भागाश्च ३ न वरा
 शिके उदाहरणं पिंडं बर्क मितो गुलाः किल चतुर्वर्गं गुला विस्तृतो पादादीर्घेन याचतुर्दशक सविंशत्तमने ज्ञाते एता विस्तृति दे
 य्ये पिंड मितं बोधयं चतुर्वर्गिताः पट्टास्ते वदम चतुर्दश सखमूल्यं लभते किं चत् १ १ २ पिंडेति ये काश्च पट्टाः पिंडे द्वादशां गुलाः
 तथा विस्तारे चतुर्वर्गं गुलापो उदात्तगुलाः तथा तदीर्घेन याचतुर्दश हस्तार्थकाः एवं स्वरूपा कृत्वा ग्रंथि सुविशदो यर हिताः वि
 वंदे क मूल्येन विक्रये ज्ञाते रूपाणां लभते निष्कृता तेन लभते इत्यर्थः अथ ये पां पट्टाणि पूर्ववत् कृत्वा नो विस्तारं वि उदीर्घं लभेत्ताः पूर्वोक्तः
 एवमि तयोमाना निचतु रूना निन यथा पिंडां गुलाः विस्तारो द्वादशां गुलाः देय्ये ज्ञात हस्ताः एवं रूपाश्चतुर्दश किं च मूल्यं लभते
 सखे तन्म वेदति प्रम दारिणा च नारयति स्पष्टीकरणार्थं न्यासः ३ ३ ३ अन्यफलं १८ त्यपसे प्राप्य स्वस्वपक्षे गुणयित्वा पाठ्यं लब्धो
 रा ८०६०० ॥ १५५६०० भागेरने लब्धं निष्ठाः १५ निष्क भाग
 त योग व्युतिमात्रे स्त्रिमा तेषामान यनाय चत्तु र्दिनो इत्याह
 काभचतीह भा करमिति गव्य निष्कृते वद १ पट्टायेति ये पूर्वोदाहरण प्रमाणरूपाः पट्टाभक्ता स्ते गव्य नि मावे हर स्त्रिता स्ते यामा
 नय नाय त्रकृदिनो भाटकार्ण इत्याह क भवति नहि अन्ये इष्टा रूपणां काः पूर्वमाने न्योमाने चतुर्वर्गितै रूक्ताश्च ते पांगव्य निष
 ट्कं स्त्रिता नो भाट क स्वप्रमाणं किं भवेदिति सत्तात्वा चेदति न्यासः ३ ३ ३ शास्त्रं लभ न्यपक्षे नी १ तास्व स्वपक्षे गुणनं च कृत्वा स
 फल नया बकु रात्रौ फल ही नते नात्यरा शिषेन मक्ते लब्धं आभाट

तेरं
१५

स्तु विनिमयगणिते रत्नमाह तथैव भांड प्रतिभांड के पि वि पि विपर्यस्य त्रांशमूल्ये भांडे पुवर्तने भांड वस्तु तस्य प्रतिवस्तु करणे भां
 उक्तं मु विनिमयं ह गानु उदात्तं तथा मूले उभयो मूल्ये विपर्यस्य विनिमयं कृत्वा तथैव पंचरा शिक वत् फलम न्यपक्षे नी तास्व स्वपक्ष
 गुणनं चाथ विधिः कार्यः उदाहरणं इमेणालम्यत इहाम्य ज्ञातमयं चेत् निचत् पडे न विपणो वरदाडिमानि आत्रे वेदात्रा दशानिः ३
 निदाडिमानि लभ्यानि वेदि निमयेन भवेति मित्र १ इमेणेति इद श्रीजंतूर सन गरे विपणो २ विक्रय स्थाने शा कृपादि हरे देमण
 अथवा तव्यमिति रक्षमाद्यं सु स्वाड नल म्यते चेत् तथा यणेन ज्ञात वराणि पुष्टर सपरिषक्त गुणानि दाडिमानि लभ्यंते वेदात्मा
 फल विक्रये दोष श्रुतः दाडिने म्यनः प्रयोजनानां दशानि आत्रे विनिमयेन कनिदाडिमा नि लभ्यानि भवेति हे मित्र तदा शब्देति न्या
 सः ३ ३ ३ फल स्या न्यपक्षे गुणयनं मूल्यं चाथ विपर्यस्य ३ ३ ३ गुणितो रात्रौ ३ ०० १८६०० अल्पेनात्य स्य रात्रोः भाग हते लब्ध
 निदाडिमानि १६ इती श्री भास्करि पाद्या लीला वत्यां गणक मंगो पर कृता मां गणि ता मृत साग र्योटी कायां प्रकीर्णका ध्याय विवृतिः
 रामाभा १७ उधमि श्रव्य पदार भारभ्यमे तव स्वसं सार्धं वृत्तं प्रमाण कालेन हतं प्रमाणं विनिमय कालेन हतं फलं च स्वयोग मक्ते च
 पृथक् स्थिते ते मिमाह ते मूल कलांतरे स्तः १ यदृक् काराव्य विधे स्तु मूलं मिमाह्युतं तत्र कलांतरं स्यात् प्रमाणे निप्रमाण रूपेण
 कालेन प्रमाणाव्यपत्ते हतं तथा गते एतेन कालेन फलं हतं ते उभे गुणिते पृथक् ३ मिम्यपत्तेन गुणयित्वा स्वयोगेन विभज्य मूल ध
 न कलांतरं धने भवतः प्रमाणात् मूल धनं फलात् कलांतरं धनमिति यदृक् कारांतरं सखं च उदाहरणं क प्रकारेणार इह क
 र्म विधिनायत् मूल धनं तत् मिमाह्युतं चतुर्दश कलांतरं भवतीति उद्देशकः श्लोकः पंच केन ज्ञाते नाष्ट मूल स्वसकलांतरं सखं च
 त पृथक् न लब्ध मूल कलांतरं १ पंच केन नि पंच केन प्रतिमासं पंच कृच्छ्रि केन ज्ञातेने रीवंत्या आत्रे चर्षे सति सकलांतरं मूल वृद्धि
 मूले क्यं चदि सह स्वमासं तत्र किं मूल धनं किं कलांतरं इति वद न्यासः १ १०० १ १ १०० १०० अत्र प्रमाणं धनं १०० प्रमाण कालेन मा
 सेन १ ह १ १०० गतेन हतेन कालेन १२ फल प्रमाणाव्य ५ हतं ६० पृथक् स्थाया १०० ६० योगमाजकः १६० आधराशिः ६० मिम्यगह
 तः ६०००० भातकन १६० भक्ते लब्धं ६२५ द्वितीय राशिः ६० मिम्यग १००० हतः ६०००० भाजकन १६० भक्तेन लब्ध कलांतरं
 न २०५ अथैक कर्मणा च तद्यथा प्रकृत्यनुमि १ इह न प मूल धनं नित्यं पंचरा शिकं फल्यं यदि मासे ज्ञात फलं पंचतदा वर्षं द्रमस्य
 किं नित्यासः ३ ३ ३ शास्त्रं साधनं नल लब्ध फलं ३ इह रूपं स्ववर्षे गते कलांतरं ३ इह मूल धनं तथा क नित्येन स्ते पा मिम्य ३ अथ
 दृष्टं १००० इह ५ ३ न रूपेण गुणय उक्त फलेन ६ भक्ते लब्धं मूल धनं ६२५ एत स्मिन् मिम्यनुते शेषं वृद्धि धनमिति ३ ३ ३ क

ग. मृ. ल. रणसूत्रं च तं भव्यप्रमाणे गुणिता स्वकालाव्यतीतकालप्रकृत्योपतास्ते स्वयोगभक्तश्च विभिन्ननिष्ठाः प्रयुक्तं खंडानि पृथक् भ
 वंति १ अथ प्रमाणेति प्रमाणैः प्रमाणधनेः स्वकालाः प्रमाणकालाः गुणिताः कार्यः तथाविधाराशयः स्वस्वव्यतीतकालगुणितैः
 १.६ स्वस्वकालैर्भाज्याः ततस्तेषां योगो भाजकः मिश्रधनं गुणराशिः एवं तेभ्यो राशिभ्यो गुणनमनेन कर्मणा पृथक् २ प्रयुक्तं खंडानि भवन्ती
 नि उदाहरणेन स्पष्टीकारार्थमुद्दिशति यत्स्वकालविकचतुष्कृतातेन दत्तं खंडं त्रिभिर्गणकनिष्कृतातेन पृथक् मासपुंससप्तशतं च स
 तुल्यमासं खंडमेव विहिक्तं वेदं खंडं सख्यो १ यस्येति यत्स्वधने एकनधना निष्कस्य कृणोवारत्रयं दत्तं मद्यथा पंचकेन दत्ते
 न दत्तं किंचित् तस्य सप्तमामागताः यत्स्वविक्रान्तेन दत्तं तस्य दत्ता मासमागताः एकं किंचित्स्वतुष्कृतातेन दत्तं तस्य पंचमा मागताः ए
 व पृथक् दत्तानां विषमवृद्ध्या प्रयुक्तानां धनस्य खंडानां च तं त्रिभिः खंडैः प्रयुक्तं मूलधने क्यं पृथक् दत्तं तेषु च समासेषु समं च
 बाणां राश्यानां कलांतरं प्राप्तं यावत्स्वधनमध्यांतराशीनां तुल्यं फलं ज्ञातमित्यर्थः अत्र हेतुगणकपृथक् २ खंडधनप्रमाणाभितथाम
 मृद्वधिधनं वदन्त्यामः १ १३ ११९० ११५ मिश्रधने २४ प्रमाणधने १०० १२०० १२०० स्वकालाः १११ गुणिताश्च तान्ये व्यतीतका
 ले ७१९०५ हेतानि २०० १०० १०० ५१३१४ फलानि ज्ञातानि ३५ १३०१२० प्राप्ता यो हताः एतेषां पृथक् स्थितानां भव्ययास
 भवमपयते समहेतयोः २३५ पूर्वोक्ता स्वयो २०० १०० १०० राशयोर्मितमाधनेन गुणिताः २४ १०० १०० १०० स
 योगनष्टे लक्षपचर्यादि २३५ विभज्यामानि पृथक् यथाक्रमेण मूलधने खंडानि २४ १२८ ४० एतेभ्यः ३५ पंच राशिकान्
 पृथक् ३ माधनेन कलांतरं साध्यं तपयान्यासः ३१३ यदि मासं नानस्य पृथक् पंचानर्हिसमासेषु तुर्वे वात्या किमिति एवं
 खण्डयिष्यं च राशिचयप्रकृत्यं त्रयाणी समं क २३३ लोतरं २३३ अत्रैकस्याणिनथारूपस्य द्वौ पंचमांशौ विभक्त्यं
 लोतरं कर्णसूत्रं दत्तं मासफलं यथधिकं निष्कृतास्वधिकं राशिफलं मासफलं लोतरं कर्णसूत्रं राशिद्वितयांतरं कल १ अत्र द्वौ
 राश्यां मूलांशौ मेव अत्रो राशिरधिकं फलेन तयाधिकं राशिरूपं फलेन तयोः राशयोः समफलं कदास्योदिति अत्र मूलधनानंतरं
 सफलान्तरं भक्तं सत् समवृद्धिः कालो भवति अत्राधिकं राशिरधिकं फलं तस्य राशेरव्यक्तत्वे समवृद्धिभावात् स्वयमेव सूत्रे
 व्यक्तं मूलं कमासफलं यथधिकं मित्यादि उदाहरणं पंचकृतातेन दत्तं रूपं दत्तं हेतुं दत्तं न दत्तं हेतुं दत्तं फले प्रमाणमासवृद्धिं केन काले
 न रूपं दत्तं पंचकृत्वा दत्तं हेतुं दत्तं द्विकृत्वा दत्तं दत्तं न दत्तं मूलफलं योर्ज्ञातयोः समकालं दत्तयोः राशयोः कियत्कालेन समं भव
 ति इति न्यासः २३३ लक्षमासफलं ४०० मूलकलोतरं यतो ज्ञातो समराशी ६०० एवं सर्वत्र विचारणीयमिति प्रक्षेपं करणसूत्र
 हेतुार्थं प्रक्षेपनामिह हताविभक्ताः प्रक्षेपयोगनष्टपृथक् फलानि प्रक्षेपमिति प्रक्षेप्यंते इति प्रक्षेपः खंडो राशयः एकत्र प्रक्षेप्यं

हरं व

१.६

आपाशं तकरणं प्रक्षेपक उभयफलं मिश्रमिति ज्ञेयं ते च प्रक्षेपका पृथक् स्थामिश्च राशिना हताः प्रक्षेपयोगेन विभक्ताः पृथक् फ
 लानि भवन्ति उदाहरणेनोद्दिशति पंचांशदेकसहितगणकास्य स्थि पंचो नितानवतिराधिधनानियेषां प्राप्ता विभिन्नधने त्रिंश
 ते त्रिभिस्तैर्वाणिज्यतो वदविभक्त्यधनानितेषां १ पंचांशदेकंति येषां वाणिजां एव मूलधनानि एकाधिका पंचांशदेकस्य अष्टाधि
 कषष्टिरपरस्यर्षचोनानवतिरन्यस्यति ते स्वधनानि एकत्र कृत्वा इति मिश्रधनेः कृतवाणिज्ये वाणिज्यात् त्रिंशती प्राप्ता तेषां स्व
 रचमूलानुमादेया विभज्य भागानि वदति न्यासः ५१ ६८ १८५ उत्पन्नं मिश्रधने ३०० प्रक्षेपयोगः २०४ उक्तप्रक्षेपकाः ५१ ६८
 १८५ मिश्रधनेन गुणिताः स्वयोगेन भक्ताः ज्ञातानि स्वस्वभागधनानि ७५ १०० १२५ एतानि अधिधने कृणानिलाभाः २५ ३२ ४०
 अथवा मिश्रधने ३०० आदिधनेन २०४ ईनं सर्वलाभयोगाः २६ एतस्माद्वा मिश्रात् प्रक्षेपकेभ्यः चापवत् सिद्धाः लाभभागाः २८
 ३२ ४० अथवा पृथक् तै राशिकफलं न यायदि मूलधने २०४ आद्यभागाः ५१ तर्हि उत्पन्नधनेन ३०० किमिति साधने ज्ञातास्त ए
 राशयः ७५ १०० १२५ अनेन प्रकारेण सर्वत्र उदाहरणं चिंत्य अथोक्तगणितसार्गे करणकविष्णुना सार्धं पंचांशदत्तं ज्ञेयं
 न ज्ञातान्येव ज्ञातानां त्रयं पस्याद्यं ज्ञातानां दत्तानां त्रयं धने ग्रामके पंचांशं प्रविभाजिते ज्ञातयुगं हृत्तु पादो निमित्तं किंच स्ववि
 भाजं वदधने न्यायात् पृथक् मेविरात् न्यासः ५५० १७९० ३००८ ६० १००० सर्वत्र याममूलधने ३५०० उत्पन्नं पादोन ज्ञात
 इयाधिकं ३६७ ५ रज्जोक्तकरणा ज्ञातं स्वस्वविभागधनेन निष्काः प्रथमस्य ५७७ इमाः ८ द्वितीयस्य ८२ इमाः ८ तृतीयस्य
 ३१५ चतुर्थस्य २०३ पंचमस्य १०५ इत्यादि सर्वत्रोत्पन्नं कर्णसूत्रं हतार्थं भजे छेदो रथने विभिन्ने रूपं भजे तस्यात् परिपूर्ति
 कालः छेदनेनैर्भजत ततो विभिन्ने रूपं भजे तलं पूरणकालाः भवन्ति उदाहरणेन स्पष्टयति येन सौराशिनदिनार्धं तृती
 यं पक्षं संपूरयति हि पृथक् पृथक् वमुक्ताः वापी यथा युगपदवसरं विमुक्तास्ते केन वासरले येन तदा वदाह योनिमेरेति वाप्या सु
 बध्ना च तपो निर्गताः ते च पृथक् ३ सुमुक्ताः तदा केन वासरं रोचते पूर्यते न्यासः २१ ३१ ३२ छेदांशैर्भक्तानया २१ ३१ ३२ एषा
 योगाः १२ छेदलक्षपरिवर्त्यति रूपं भक्तं लक्षं वापी पूरणकालादिनभागः २ पंचपक्ष्युति करणसूत्रं पण्ये स्वमूल्यानि भजे तस्वभा
 गे हता तदेक्यं न भजे ज्ञातानि भागांश्च मिश्रधनेन हता मूल्यानि पण्यानि यथाक्रमं स्युः इति ततस्तदैक्यं भागार्थं कुर्यात् तथा च
 पृथक् स्थानि मिश्रधनेन हता योगेन भजे त मूल्यानि लभ्यन्ति ततो भागान्यथास्थितांश्च मिश्रधनेन हता योगेन भजे त पण्यानि भवं
 ति स्वस्वमूल्याः उक्तप्रकारेण मूल्यानि भागेभ्यः पण्यानि इति क्रमणालं चिह्नितं उदाहरणेन स्पष्टयति सार्धं तुलमानं कथय

१. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

हेरंब

20

चयो धतंगुमुदाहरंति श्रेदी फलेति उत्तरेण द्वाभ्यां च गुणितात् श्रेदी फलात् ततश्च यार्थं वच्चांतरवर्गेण युताम्बुलं मुख
हीनं च यार्थं युक्तं च यद्दत्तं च गणं वदति गणितज्ञाः उदाहरणं दुं मनययः प्रथमे हि दत्तादातुं प्रहृत्तो द्विचयेन ततः शतत्रयं
षष्ठ्याधिकं द्विज्या दत्तं क्रियद्विदिवसेर्वदाश ११ योदातो प्रथमे दिने द्विज्या दत्तं त्रयं दत्तानुदिने विहृत्थादातुं प्रहृत्तः तेन
षष्ठ्याधिकं त्रयचेतयं यदत्तं त्रिदिवसे स्तत्तत्त्व व्यासः ५१ ३ ग ० ५ ३ ६ ० श्रेदी फलं ३ ६ ० उत्तरेण २ हत ३ ३ ० लोचनार्थ
२ हतं २ ० चार्थ १ वच्चा ३ योर्त्तं २ हः अस्य वर्गेण ९ युक्तं ५१ २ २ तन्मूलं ३८ मुखेनो ३ नं ३५ चयनं उन १ युक्तं ३६ चये
न २ हतं जातो गणः १८ द्विगुणोत्तरादि फलानयनायें सूत्रं साधो या विषये गण ज्येष्ठगुणकः स्थायः समेधिते वर्गः गणस्रयांत
मंत्यात् अस्तं गुणवर्गं न फलं यतत व्येकस्य च गुणो धतमा द्विगुणं स्यात् गुणोत्तरे गुणितं ११० व्येकमिति गण संख्यायदा विष
या १ नदाते व्येकं विगतं गुणक इत्यस्य स्रणि स्थापयेत् समेगछे इति गण संख्या सति वर्ग इत्यस्य स्रणि स्थापयेत् एवं गणस
यांत कर्म कृत्वा गुणक इत्यस्य स्रणि स्थापयेत् एवं गणस्रयांत कर्म कृत्वा गुणक वर्ग स्रयं क्रिमे । वति ततो द्विगुणादि उत्तरसं
ख्या विपरीतं यदुपा वर्गसंज्ञे अस्यायं ततस्मिन् कर्मेणि कृते यत्फलं भवति तत्पुनर्येकमेकोन व्येकगुणेन भक्तं आदिना गुणितं गु
णोत्तरे गुणितं सर्वफलं भवति उदाहरणं पूर्ववरादक बुगं येन द्विगुणोत्तरं प्रतिज्ञातं प्रत्यहमर्थे जनाय समामे निष्कान् ददाति
कृति २३ इत्तरादकमिति येन दानापूर्वं प्रथमदिने वरादक बुगं दत्तं ततः प्रत्यहं द्विगुणोत्तरं दाना प्रतिज्ञातं समासे पूर्णं अर्थे ज
नायक ति निष्कान् ददातीति व्यासः आदि २ उत्तर द्विगुण २ ग ३० गछे समेधिते १५ वर्गः अथ विषये व्येके १८ गुणकः समेधित
ते १ वर्गं जाना गणस्रयः एवं जाना स्रयं क्रिमे वर्गगुणक वर्गगुणक वर्ग अथ तान् गुणक वर्ग साधारणं व्यस्तकमेण उत्तरगुण
० अस्य वर्गं ततो गुणनं उत्तरां कृण ३ जाना ८ ततो अस्य वर्गः ६४ पुनरुत्तरगुणो न २ गुणात् १२८ अस्य वर्गः १६८३४ पुनरु
त्तरगुणो न २ गुणितः ३३७ पुनरस्य वर्गः १०७३७४ १८ हत मूलं व्येकं १०७३४ १८ २३ गुणकेन २ व्येकेन २ उधत्तं जाना
तदेव धनं आदिना २ गुणितं जाना वरादकाः २१४ ७ ८३६ ७६ अथ निष्काः वरादक संख्याया का क्रियः १०७३ ७४ १८ २५
णाः १६८४ ३५ ८५ इमाः १६७७ ७७२ ९ भागे हते ल धानिका निष्काणां लक्ष्मं के व तारि श सह स्थाणि अष्टो ज्ञान तानि स
मपंचा नां च १०० ४८ ५० नोष ईमाः १९णाः ९ का क्रियः २ वरादकाः ६ द्वितीयादाहरणं आदि द्विकं सेरवर्द्धिः प्रत्यहं त्रिगु
णोत्तरा गणः सप्तदिनं यत्र गणितं तत्र क्रिंचद २४ आदिमिति हे सरेव यत्र गणिते आदि द्वयं तथा प्रत्यहं त्रिगुणा उत्तरावर्द्धिः तथा

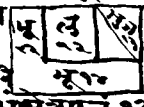
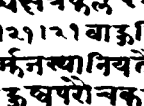
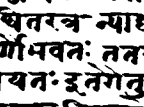

ग. मृ. ल.

२४

भुजयोर्योगः स्तदंशगुणो भवाह्नोलब्ध्या हिसाभूरूपयुतादलिताबाधे पृथक्कृतातो स्वबाधाभुज क्लेशोरंतर मूलप्रजायेतलब्ध्या
लंबगुणो भूम्यर्धस्य संविभुजे फलं भवति विभुज भुजयोर्योगादिति भिन्ने भुजयोर्योगः भुजोतरेण गुणितः भुवाह्नोलब्ध्या यो
त्या भूमिद्वि स्थाया एकलब्ध्या उना अपरत्नलब्ध्या युता उभयचदलितामिति तयोर्भुजयोः स्वत्यानत्ययोराबाध भूयते स्यात्तो भु
जयुति कोणात्स्वमये लंबक प्रियते यत्र स्थिति भूयते भवनः अथ लंब प्रमाण साधने स्वाबाधे त्यादि स्वकीया आबाधा भूयते
उं स्वकीय भुजः तयो कृति वर्गो विधायतयोरंतर मूललंबः प्रजायेत अथ फल साधने लंबगुणमिति भूम्यर्धलंबेन गुणिते वि
भुजश्चैकफलं गुणितारम्भ भवति उदाहरणं हेनेमहीमनु भित्ति भुजे भुजोतु यत्र यो दशति निप्रमितौ हियस्यतवा वलंबक
मिति कथयावपेक्षितं तथाच समकोणमिति फलक्या संवेति हेनेममिचयत्र हेने मनु भित्ति चतुर्दशमितामहीतु पुनः नये
दशति प्रमाणो १३।१५ भुजो भवनः तत्र सिप्रमवलंबकथय तथा अधि भूयते भुजानु सारकथय च तथा फलमिति धा समकोण
मिति कथयेति म्यासः अत्र भुजयो १३।१५ योगः १८ भुजोतरेण गुणितः १६ भुवा १८ ह्नोलब्धिः ४ भूमिद्वि १८।१८
एक बोनापरवपुना १८।१८ दलितेनो स्वत्या नतुभ्य भुजयोराबाधे स्वाबाधे भुजः १३ कृती २५।१६२ अंतर १८८
मूललंबः १२ प्रयवा स्वाबाधे भुजः १५ अनयोः कृती ८१।२२५ अंतर १८८ लंबः १२ भूम्यर्ध लंबगुणो ८८ एतत्समकोण फ
ले हेनेमम्यासदर्शनं द्वितीयोदाहरणं दशसप्तदश भुजो भुजो विभुजो यत्र न वप्रमाणमही अवधे वदलंबकं तथा गणि
तंगाणि तिकाश्रुतत्रमे दशसप्तति हेगाणि तिका गणितका विदयत्र भुजस्ते दश सप्तदश प्रमाणो भुजो न वप्रमाणमही च
तत्र हेने आनृमा बाधे वदलंबवदगणितं नमे भूय वदति म्यासः २०।१० भुजयोर्योगः २० अंतरेण गुणितः १८९ भु
वाह्नः १८८ अनेन द्विष्टा भूः २।९ उं न युते उं नान रजात् अ धास्मादिव २९ भूरपनीताबाधे १२ युता ३० उभयोरर्ध
६।१५ आधा कृया सत्रगतामा बाधा दिवपरीत्येन तया अपरा कृया कृया बाध भवतीत्यर्थः एवं ज्ञाते आबाधे ६।१५ न १५ अत्र
स्वाबाधा भुज क्लेशो रित्यादि ज्ञातो लंब उभयबाधे ८ हेने दर्शनं लंबगुणो भूम्यर्ध संचफल ३६ अत्र विषदू न वमितयो
योगे कृता दिवपरीत्येन न्यस्ता बाधेति मन्य विधितवीयं हेने फल र्थं मूलं सर्वदोर्भुतिदं चतुः स्थितं बाहु विरहितं चत
दध्वनेः मूलमस्तु टफलं चतुर्भुजे स्थस्येव गदिते विबाहुके सर्वेति सर्वे बाधोणा पुति सल्लमर्थं चतुस्त्रानस्थ पृथक् बाहुभिर्वि
रहितं दोषाणां परस्परगणना त्यास ममूलं समकोटकार्य फलं भवति त्वच्चतुर्भुजे मस्तुटं भवति विप्रमे स्थस्यमुदितं दशत्रयत्रो

हे. रं. व.

२४

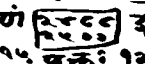
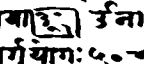
यो दशमिती बाह दशचारख्यो लंबः एवं विधे सत्रस्य यदायेरुक्तं फलं तत्कथयेति सर्वदोर्भुतिः ४८ दलं २४ चतुस्त्रि
तं २८।२८।२८।२८ क्रमेण बाहुभिर्विरहितं १०।११।१५।१८ एषां वपुः १९८०० अत्र भुजस्य तु पूर्वादाह न
मूलं किं चिन्त्येन एकचत्वारिंशत् तत्कले १८१ इदमत्र हेने चण वास्तव फलं लंबेन वि अत्र भुजस्य तु पूर्वादाह न
करणेन वास्तव फलं १३८ कुमुद १।१८ एष्ये २२ खंडे २३ गुणितो ज्ञाते २२६ लब्धे संचफल १३८७ अत्र भुजस्य तु पूर्वादाह न
स्य अने नापि साकारेण साधने भुजयुतिः २२६ लंबे २२ चतुस्त्रि १२।२१।२१।२१ बाहु विरहितं ७८।६।२१। एषां वपुः ३०
१५ अस्थमूलं नंदवफलं वास्तवं ८८ अथ स्थूलत्व निरूपणार्थं मूलं चतुर्भुजस्या नियतो हिकर्णो कथं ततो स्मिन्नियते फलं
स्या प्रसाधितो तत्र वपुः यदायेः प्रकृत्यता वि तत्र नस्तः तेषां बाहु अपरो न कर्णो वने कर्णा संच फलं ततश्चा ७३
तुर्भुजमिति हियस्मात् च तुर्भुजे स्थ कर्णो मूलं स्थितो इच्छया कथितो यो तत्र बाहु स्थितं च न्याहरो हेने ताविक कर्णो न भवतः किंतु
अन्या दृशो भवतः तेषां बाहु सत्कले च रचना वचादपरो अने कर्णकारो कर्णो भवतः तत्र च कर्णो दूयात् अने कर्णा संच फलं
भवति चतुर्भुजे हिकर्णो तत्र कोणा आकस्यातः प्रवेष्ट्यमाना तस्व कर्णो संकोचयतः इतरेण तु बहिरपसरतो मकर्णो वर्धयतः अ
त उक्तं तथैव बाहु अपरो कर्णो विदिनि लंबयोः कर्णयोर्बेदमनि दिश्या परा कर्णं पृथक् नियतं तन्निनियतं चापि तत्फलं ७३ समचतु
रस्ये मायतनं तत्र स्थिपमचतुर्भुजे लंबयोः कर्णयोर्बेदं लंबं वा कर्णो मनि दिश्य अपरा वलंब कर्णो न संकथं पृथक् ति अथा बाहो
त्रस्य मनियतं तन्निनियतं तत्फलं कथं पृथक् ति यो बाधु कर्णं नंद दानि सवक्तपि स पृथक् पिवा बाधु कर्णा वा नितरांततः यो
नरति चतुर्बाहु सत्रस्या नियता स्थिति ययः ७७६ एवं विधे पृथक् ति शाचा सयः यच्चतुर्भुजस्य सत्रस्य अनियतो स्थिति न वेति स
नितरां पिशाचा सयः कर्णो हेनाणा मनियतं तस्वाधनाय मूलं सार्धं स्तु कद्वं इह गम्यति सुल्य चतुर्भुजस्य कल्याथतद्वी विव
र्जिताया चतुर्गुणा बाहु कृति स्तदी बं मूलं द्वितीय श्रवण प्रमाणं ४३ अनु ल्य कर्माभि हति हि भक्त फलं स्फुटं तु ल्य चतुर्भुजे स्यात्
समश्रुतो तु ल्य चतुर्भुजे च तथा यते तदुक्त कोटि घातः ४४ चतुर्भुजे न्य वसमान लंबे लंबेन निप्रं कुमु के स्य रवं २० अस्यार्थः तु
ल्य चतुर्भुजस्य संच स्य दशा ई शिताश्रुतिः कल्या तस्य वर्णनं चतुर्गुणा बाहु कृतिः विवर्जिता कार्या तदीयं मूलं तस्या विवर्जितायाः
बाहु कृतेः मूलतत् द्वितीय श्रवण प्रमाणं भवति ५४५ माह अनु स्येत्यादिना अनु ल्यो यो कर्णो तयोर्बहिहतिः गुणाने साभिहति
दिभक्ता कार्या तु ल्य चतुर्भुजे स्फुलं फलं भवति समश्रुतो तु ल्य चतुर्भुजे तदुक्त कोटि घातः तस्य संच स्य म्भेन कोटो घातः कार्यत

ग. म. ल. कर्णः कल्पइति सूचितं इति पलितार्थः अथ कर्णनियमं कृत्वा फलमुक्तवतारयति ज्येष्ठतु करणेन विभयन स्थिते येन योः
 २७ फले क्यफलमवतूनं १८० अस्यार्थः कर्णाभयतः कर्णरेखा भूकल्प्येन तनुमयन चतुर्भुजैः कदेवातया विभुन्यते हे ये स्थितेन यो
 त्विभुजलंबवृणो भूम्यर्धमित्यवगत फलेन योरस्य अत्र समानलंबे विषमचतुर्भुजस्य संचनूनं निश्चयेन फलं सूक्ष्मफलमित्यर्थः
 अनयोरस्य भुजो ५१।१० अनयोरस्य १९ इयं भुवि प्रकल्प्य जातं व्युत्तं अत्र लंबं जानाये मा बाधाः साध्यते त्रिभुजे भुजयो योगाद्
 निअवभुजो ६८।७१ अनयो योगः १८३ भुजयोरंतरा नेन प्रयुजितः १००१ भुवानया भक्तः लब्धः ११ अनन ११
 द्विगुणः ५१।१० इत्युता ८०।१०।२६। दलितो ४०।५१ जातमा बाधे ४०।५१ स्वाबाधामुजकृत्यो रित्यनेन आबा
 ४० भुजः ६८ अनयो कृती १८००।१५००। अनयोरंतरं ३००० अस्यामूलं किं वित् नापंचनं चानात ५५ जातो ल
 ५५ अस्मात्तले बात् अत्रोत्तस्त्वानस्यास्वायो न दीर्घं प्रकल्प्य एवं ह कर्णप्रकल्प्ये च फलं साध्यते तथा भूम्यर्धं मिदं ७२ ले
 येनानन ६२ गुणितः ४५१८ ६८ हरभक्त जातं फलं ५२४ एव द्वितीय फलं साध्यते मवभूम्यर्धं मिदं लंबेनानन ६२ गुणितः ४५
 २० हरभक्त जातं द्वितीय फलं ४२५० अनयोत्तस्त्वफलं १२८।२३१० एव जातं न तुर्भुजस्य हे च फलं सूक्ष्म ३२।३२ समाने
 लंबत्वेन नियतत्वा तदस्मिन्ननियतलंबं कर्णान्यनार्थं कर्णास्त्वं वृत्तद्वयमुपजातारव्यतहाह समानलंबस्य चतुर्भुजस्य मुरवो न भू
 मिं परि कल्प्य भूमिभुजो भुजो व्युत्तं वदवसाध्यत तव फलं वमिति सतश्च १८।१ आबाधयानां चतुरस्रभूमिस्तले व वर्गे स्य पदं अ
 निः स्यात् समानलंबं बलं पुदो कृपागान् मुख्यान् दो संयुतिरव्यका स्यात् १८२ अस्यार्थः यदि विषमचतुर्भुजसमानलंबं वद्वेन तस्य
 भूमिमुखेनोनां कृता भूमिप्रकल्प्य भुजावव भुजा प्रकल्प्य तत्प्रश्नोक्त प्रकारं तस्य व्युत्तस्या वधे साध्ये लंबमिति अस्माध्याव
 तुरस्य भूमिगवाधयानां कायां तस्या वर्गः लंबस्य वर्गः अनयोरेक्यं तस्य पदं अतिर्भवति समानलंबं चतुर्भुजैः हेने लघुभु
 ज कृपागात् मुखं बृहत्तमं संयुतिनियमादव्या स्यात् २ दाहरणप्रश्नं सार्धं नु ह्युद्दयेनाह द्विषं चात्राभिते व्येक चत्वारिंशभि
 तो भुजो मुखं चतुर्भुजं विरासात्तुल्य पश्चात्तु ही किल १८३ अत्र तुल्यलंबं वद्वेन मिदं हरे कदा हते च दृक् चापत्रिषष्टिभिरनियतं क
 र्णं यामिनि १८३ कर्णोत्तत्रापरोक्षं समलंबं चतुर्भुजोतीति इति अस्यार्थः द्विषं चात्राभिते व्येक चत्वारिंशभि नमित्यतो वचस्ते
 भुजो लः पंचविंशत्या तुल्यं तु सुखं मृत्वा तुल्या महीभूमिः इदं किल विषमलंबं वद्वेन पूर्ववत् त्रिषष्टिभिरनियतं कर्णं भुजं तुल्यलंबं कर्णं कुत इ
 सतः कृत्य सिआहृषं चात्रादि निषट्पंचात्रास्त्रिषष्टि एत कर्णं यामिनी नीयते चतुर्भुजां तत्त्रिभुजे बल इत्यादिनाभ्यां कर्णा

हेरंब
२७

५५. ५३ लंबोपमांवेव तत्र हेने अपरो कर्णो कथयतस्मात् समलंबं वद्वेन सच समलंबस्य अति कर्णो द्वितीयत कर्ण
 त्वादिनि स्वाभिप्रायेण प्रश्न उदाहरणं व्यासः अनवद्वेन कर्णो त्रिषष्टिभिरनियतं
 व्यादिना अन्यकर्णः पृष्ठं चारवर्तित साध्यते अत्र विषममिति भूमिप्रकल्प्य १८५५
 अनयो र्वाग ९५ अनयोरंतरं २ गुणितः २०।७५ भुवानया ६३ हतः लब्धः ३३
 दलितो १५।८८ जातमा बाधे १५।८८ अथ द्वितीय व्युत्तस्या बाधे साध्यते न वभुजो २५।५२ अनयो र्वागः ७७ भुजयोरंतरं २७
 गुणितः २०।७५ भुवानया ६३ हतः लब्धः ३३ अनयो र्वागः ३३ द्विगुणः ६६ इत्युता ३५९ दलितो १५।८८ जातमा बाधे १५।८८ स्वा
 धा भुजकृत्यो रित्यनेन लंबः साध्यते अवधा ४८ आबाधायितो भुजः ५२ अनयो कृती २३००।२३०० अनयोरंतरं ४०० अस्यामू
 ले ३० जातो लंबः ३० अथ द्वितीय लंबः साध्यते तत्रा बाधा १५ आबाधायितो भुजः ३९ अनयो कृती २३५१५२१ अनयोरंतरं १२९६
 अस्यामूलं ३६ जातो द्वितीय लंबः ३६ अत्र जातो लंबो २०।३६। अनयो र्वाग जातो व्युत्तं पृष्ठं चात्राभित ५६ अत्रा बाधे पृष्ठं चात्राभित
 दात्रिंशभि तं ३२ कर्णप्रकल्प्य कर्ण साध्यते तत्र विभुजे भुजयो र्वागः इति अत्र भुजो ६०।५२ जाभ्यां मरेने आबाधे ३०।२ स्वाबाधामु
 प्रकृत्यो रिति आबाधा २ भुज ५२ अनयो कृती ५२३०४ अनयोरंतरं २३०० अस्यामूलं ५२ जातो लंबः ५२ एव द्वितीय बाधा ३३।७
 न ३० अनयो कृती ६००।१५५२ अस्यामूलं ३२ एव जातो लंबो ६२३२ अनयोरस्य किं वित् नूनं सति ३३ द्वितीय कर्ण ७० अथ तरे
 स्त्वं च तस्य लंबं तदा मुरवो न भूमिभूमिप्रकल्प्य भुजो भुजो वलं वलं वलं भाव्यं कल्पितं व्युत्तस्त्वान्न १ अथ विभुजे भुजयो र्वाग इत्यदि
 ना आबाध्या साध्यते तत्र भुजो ११।५० अनयो र्वागः ११ भुजयोरंतरं ११ गुणितः ११८३ भुवानया १५ हतः ११८३ सप्तभिरप
 र्ति तः १५९ अनन द्विगुणः ३५।३५ इत्युता ६।२८८ दलितो ६।३५ द्वाभ्यामवर्तित ३५।१७।१२ जातमा बाधे ५।७।२
 स्वाबाधा ३ भुजः ३० अनयो र्वागः १५।१५ समं देनो तं ३८०५५ वर्गमिह तदनेन व्युत्तं नास्य ३८५।१५ मूलं ३८८८ हेरणा नेन
 २००० भक्तं लब्धं ३८८८ चतुर्भिरपवर्तितं ६३३३ एव जातमाशान्न मूलं अयं २५ यलंबः आ ३८८८ बाध्यना चतुरस्रभूमिरित्य
 दाहरणं इयं चतुरस्रभूमि ६० तेषां मा बाधयान बाधे ईता २९० अस्या वर्गः ८८८८ अनन ८८२०९ लंबो र्वाग
 ३८०५५ भुजः १२६३२५ करणा २५ भक्तः लब्धः लब्धो र्वागः ५०४९ अयमकः कर्णं वर्गो ज्ञेयः एवं बृहदा बाधया नया
 ७३ उनां चतुरस्रभूमिरियं ६० जाता १२८ अस्या वर्गः १५३८८८ करणीगतं लंबं वर्गं गानेन ३८०५५ ५८८०० उदेन भक्त्या दि

११२
११३

ग. म. ल. तीय कर्णवर्गः २५१५५ अनयोरासनमूलेन जातो कर्णो ५५१५५ अत्र दक्षदक्षीननियुतः त कर्णानयनं चतुर्भुजं ज्ञाय
तीनां कं तदनुवादनवनारयति एवमनियतत्पि नियतकर्णो जानीतो ब्रह्मगुप्ताद्यं सदानयन
२८ पार्थिवत भुजघातस्य भुजभक्तौ न्याय्य भाजितगुणयत् योगेन भुज प्रतिभुजवदयो कर्णो पदे
भयथा उभय कर्णनमितो भूमिप्रकल्प्यत दाक्षिते यस्मिन्नेत कर्णो अतस्त्वकर्णो अतस्त्वकर्णो यो
एव भुजयोर्घातः तयो रभयार्थक्यं कार्य एव भुजयोर्घातभयप्र कोणकर्णो भो ह्येव ह्यं प्रसाध्य तत्कर्णयोर्घाते क्यं ह्यं साध्यं तदन्यो
न्यभाजित सतप्र कृतचतुरस्रस्य एव भुजपतिभुजयोर्घाते स्येन गुणितल भूमूलं परस्पर कर्णो भवतः ततो दाहरणं न स्यं कियते
यथा विषमचतुरस्रं अन्तर्कर्णो अतः भुजा ३५१६० अनयोर्घातः २५४० भुजो २५१५० अनयोर्घातः १५०० अनयोर्घातः ३६५०
अन्यकर्णो अतः भुजघातो ५५१५५२० अनयोर्घातः ५५१५५२० भुजः २५ प्रतिभुजः ६० अनयोर्घातः १५०० अन्यभुजः ३५ तत्प्र
तिभुजः अनयोर्घातः २०२८ कथयारनयो ५५००/२०/२८ रेख्य ३५/२८ भुजप्रतिभुजवदयोगेनानेन ३५२ अन्यान्यभाजितमि
दं पचादिभिरपवर्तितं गुणयद्भुज प्रतिभुजवदयोगेनानेन ३५१२५ गुणितं २८/२२४८ ३५१७५२ हरमत्तं कथं
३५१३६/३०/५० अनयोर्घातः ५५१६० जातो कर्णो ५५१५५ एव दक्षीनयथा अस्मिन् ब्रह्मगुप्तादिश्रीपटोक्तस्य कर्णो अतः
भुजोत्तरः गुणितं प्रकृतं कर्म रूपं गोखं दृष्ट्या लब्धं प्रकृतं सगणितं क्रियाया दक्षीनयथादनेन ह हरणं तत्पूर्वं कं यत्क लितं पाटी
रुदादवदिति स्वात्तं पदासंलंबवर्गं प्रकृतं निरासार्थं वसं रुदं दृष्ट्या न्यायो माह अभीष्टं जात्येव वा कृकोटयः परस्परकर्णो हता भुजा इ
ति चतुर्भुजं यत् विषमं प्रकल्पितं भुजो नुतं विभुजं ह्यान्तः १८३ वाहोकोटि पधनस्य कस्यादेका भुजिः कोटिभु
जा वधे क्यं अन्यालब्धो स्यत्यपि साधनं स्मिन्नेवैः कृतं यद् दक्षीनं लवि
नाष्टं संज्ञेनाभीष्टाभ्यां कथिताभ्यां यत्नं न्यस्तं ह्येवं तस्य ह्यं तयो वा ह्यं
स्य केनान्यस्य भुजकोटी गुणत अन्यस्य कर्णन प्रथमस्य भुजकोटि गुण्ये एव चत्वारो भुजास्य रित्यर्थः एभिश्च तुरुर्भुजे यद्विषमचतु
र्भुजं ह्येव कथितं ब्रह्मगुप्तेन तत्र तस्मिन् चतुर्भुजं मते च विभुजं ह्यात्
कथमित्यत आह वाहो रिति जात्येव भुजयोर्घातसं लोकाद्यातन युक्त
या भुजिः कोटिभुजा वधे क्यं स्यात् परस्परमिति निर्मं ह्यं कुतुन न्यायिकात्र
स्य भुजः अन्यस्य कोटि पधनस्य भुजयो रावद् एष कथोतस्य योर्घात इत्यर्थः एवं तस्मिन् विषमचतुर्भुजं संचिनी साधने प्र कोटयु

हार्दपः
हेरं
२८

भूतेर्वर्तमानं सति शब्दा तदभावे युक्तं गोरवमित्यर्थः पूर्वब्रह्मगुप्तादि नियतकर्णसाधनं बहुभुजं या से कृतमुक्तं
नेवायनं न विप्रः नृत्तानीम हे इत्युक्तासः अत्रोदाहरणं इह जात्येव अभीष्टं जात्येव स्य भुजो ३५ एतो परस्य
रख्य कर्णो भ्यामाभ्या १५१५ गुणितो नृत्तपश्चिम भुजो ५५१५५ कोटी च ५१२ परस्परकर्णो भ्यामाभ्या १५१५ गु
णितो दक्षिणपूर्व भुजो ५५१५५ एव दक्षीनं वाहोर्धः कोटि पधनस्य नेन प्र कोण कर्णो साध्यते दक्षं जात्येव ह्यमिदं भुजो ३५
अनयोर्घातः ५५५ कोटी ५१२ अनयोर्घातः ५८ अननभुजयथा यं ५५ युक्तः सत एकः कर्णो ६३ द्वितीयः साध्यते कोटि भुज ११ अ
नयोर्घातः ५५५ भुज ३ कोटि १२ अनयोर्घातः ३६ अनन ३६ भुजकोटि वधा यं ५१८ युक्तः द्वितीयः कर्णः ८३ एवं मुखेन तां यं ते अ
पयदि पाश्वर्यो भुजमुखयो र्यस्य यत्कृता न्यस्तं ह्येवं तदा जात्येव कर्णो यो ५११५ वधा ६५ द्वितीयः कर्णो स्यात् ६५ अपशिष्य बुधि
प्रसारार्थं सनत्वा त्वय नयनां ह्ये उच्चा विवहः प्रथमं गुरास्तत्वं च विना नत प्रति पदेने चो नुपयते पूर्वोक्तं सनत्वं लंबादीना
माच्छिन्नत्वा र्थं च युगापूर्वोक्तं सनत्वं दार्ढ्यकथनपूर्वकं सादादरण्यं अत्राहं विस्त्रीरिताभ्यामाह सनत्वं यत्र शानत्रयसिद्धिनिमि
ति स्तं वेदुतु ल्यमुखं वा कुं गान्क निभिः शरा निधुतिभिस्तु ल्यो चतत्र भुजो कोरवाह यमेः समातिथिगुणेरन्यायतत्त्वको तुल्यो
गोष्टिनिमित्तं सनत्वं नयमे र्यो गातयत्वा लंबयोः २८९ तत्सर्वं डेकथया धेर्यवणो यो र्यो गात्र लंबावपास्तत्वं चि निजमार्ग
वृद्ध भुजयो र्ये गिन यास्या त्तः साग्वाधे वधलंबं कंच भुजयोः सूच्याः प्रमाणचक्रे सर्वगाणित्रिक प्रच स्वनि तरो ह्येव प्रदृष्टा
सिचं १०९/१०० अस्यार्थः अस्मिन् सनत्वं भूमर्मो नं शानत्रयं सपाद शानेन तुल्यं मितं मुखे चोक्तं निभिः चक्षाधिक शानद्वय
नशानि धुतिभिः पंचो न शानद्वयेन तु ल्यो क्ते मणपरमि तो पाश्चिमुजो चासमुच्चये तस्मिन् ह्येव भुजो दे एका प्रथमान्दून भुजसे
वहा असीत्यधिक शानद्वयेन मिता अन्या द्वितीया दृश्य भुजसं वदा पंचदशाधिक शानत्रयेण मिता अन्या द्वितीयाने नरं तत्त्वं
यं कान्तारं ल्यमहं दुजयोः संवेधात् लंबावबलंबं को एको ननरत्यधिक शानत तथा समुच्चये तु विं वा न्यधिक शानद्वयमितो
तत्र ह्येव अचो लंबया अचसी बलंबो चत यो र्यो गात यो गात्रं वा अचया कथयत तथा निजमार्गो भ्या वृद्धो यो भुजो तथा र्ये गिन
वा मृत्नी स्यात् तो कथय सनत्वा सका शानतं लंबं आवाधास हितं कथयत तथा मृत्न्या भुजयोः के प्रमाणो भोगाणित्रिक गणित्रिकु
शालते सर्वं लंबावधादिकं प्रप्रविषयं मां प्रतिप्रचरव वदमि तरो चं पदि तत्र ह्येव दक्षसित हीत्यर्थः उदाहरणं न्यासः भू
मानं ३०० मुखं १२५ वाह २६०/१०५ कर्णो ३१५/१२८० लंबवदा अत बाह्यं मध्यं संध्याय मस्य कंबस्य संध्या नाभुतीने

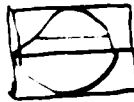
ग. म. ल. राफलं परिधिः सूक्ष्मतेन प्रचीनोक्तः खलु सचिंतः वृत्तं न सं स्यात् अथवा तस्मिन् द्वाविंशत्यागुणितो मसभिर्भक्तः खलुः परि
 धिः स्यात् अथवा तारायं याग्यभादरणीयपृवं व्यवहारयाग्याति सुवार्थं मयमविषयवहाराद्यं सं गृह्या न ग्रह गणितादावेति भावः
 उदाहरणप्रश्नाभिदेव नु याह विष्कंभमानं किंल यव सप्तन प्रमाणं परिधिः प्रवक्ष्याद्विज्ञातियस्य प्रमाणं नद्यासंख्याच सरव
 विधित्य १०० अस्यार्थः यन् वृत्तसंज्ञेन्या मस्य प्रमाणं सप्तमिश्च येन तस्मिन् वृत्तसंज्ञे परिधिः प्रमाणं हे सखेलमां प्रति कथयय
 स्पष्ट तस्य परिधि प्रमाणं द्वाविंशतिः स्यात् एतेन स्पष्टे सरव व्यासं [खलु] संख्या विधित्य विचारयित्वा कथयवसमुच्चये उदाहर
 णे व्यासः अत्र व्यासः ७ भनंदादि ३९२७ हतः २७४८९ खवाणस्यैः १२५० विभक्तं लब्धं २१ इदं सूक्ष्मपरिधिमा
 ने अथ सूक्ष्मपरिधिमानं व्यासः द्वाविंशत्या २० गुणितः १५५८ त्रैषे ७ भक्तः लब्धं २२३ [खलु] दं सूक्ष्मपरिधिमानं अथ गुणाहा
 रविषर्जयेणा सूक्ष्मव्यासमानं तत्र परिधिमानं २२ खवाणस्यैः १२५० गुणितं २७५०० भनंदादि ३९२७ विभक्तं लब्धं सूक्ष्म
 व्यासमानं [खलु] अथ वृत्तसंज्ञे फलधिकार्थं करणमभुं मंदाकांत याह वृत्तसंज्ञे परिधिगुणित व्यासपादफलं परिधः कंडकस्यैव
 गालं गोलसंज्ञं [खलु] वं तदपि वृक्षं वृष्टत व्यासनिप्रष इभिर्भक्तं भवति नियते गोलगर्भधनारव्यं १९९ अस्यार्थः परिधिना गुणितः
 व्यासस्य चतुर्थांश वृत्तसंज्ञे फलं भवति समचतुरस्रैक्यितभुज प्रमाणेन कोष्ठ परिधिः स्यात् इत्यर्थः प्रसंगात् गोलस्य फलमा
 ह नरिति कोलवंधित परिधित इत्यन्वयासाभ्यां पूर्वोक्तरीत्या वृत्तसंज्ञे फलं चतुर्गुणितं गोलस्य कंडकस्य जालमिव वृष्टकलं स्या
 त गोलांतर्धनफलमाह नरिति उक्तं कलं वृष्टजं व्यासे न गुणितं पद्धिर्भक्तं गोलस्य भे भे सर्वतोमधस्थले वृष्टांतः स्थिते गोला
 कट्टे इत्येतेन मानेन तानेनियतं निश्चयेन पन संज्ञं फलं भवति उदाहरणप्रश्नाद्विज्ञातियस्य नारा यद्याससुरगैर्मितः कि
 मफलं से वसमनवकिं व्यासमसागतं यस्य समते गोलस्य तस्याधिकिष्टे कंडुजा लसं निभफलं तस्यैव गोलस्य किं मध्ये ब्रहि
 पने फलं च विमलावे हेसि लावती २०० अस्यार्थः यस्य वृत्तस्य व्यासः सप्तभिर्भक्तः तत्र सप्तमे व्रतसंज्ञे फलं किंयत् प्रमाणं न
 ग्रहिः हेमुगते यस्य गोलस्य चतुर्लस्य व्याससममिन् तस्य गोलस्य वृष्ट भागे कंडुका जालसं निभफलं स्यात् च समुच्चये तेन
 तदपि ग्रहिनस्य एव कारागम्यायोग निराशार्थं मध्यं भनं किंयत् प्रमाणं घृतं फलं तत्र वद वेधारे सुमते तं विमलां ली लावती
 चसितहिं वद तदाहरणव्यासः अत्र व्यासः ७ भनंदादि ३९२७ हतः २७४८९ खवाण १२५० सूक्ष्मैः विभक्तः २७४८९ अथय
 धाव्यतएव लिताः २७४८९ अथ व्यासपादतानेन ७ लवावप्राश्चहारा हरप्राइत्यनगु १२२३३३ गितः हरणा [खलु] नेन

हेरं
२०

५००० भक्तमवलब्धफलं ३८३ इदं वृत्तसंज्ञे फलं अथ वृष्टफलं तने हं शनफलं १९२२३ चतुर्भिर्गुणितं ३८३५५२ हेरेण
 भक्तं जाते ५५३५ सेना नेन गु ५००० गितः ५३८७०४४ छिंदंल वंभवत्यनेन पद्धि ६ भक्तं ५३८७०४४ हेरेणानेन गु ५५३५
 लब्धं २२३ [खलु] अथ विज्ञातां वक्रा ५००० द्वाविंशतिरपवर्ति तो जानं गोलस्याधनफलं ५००० अथ प्रकारांतरफलस एव तारायं योति
 करण ५००० सूत्रे सार्धं घृत मिमिदं ३८३५ वृत्तोपजातिकं पूर्वी हं नदाह व्यासस्य वर्गं भनंदादि निप्रै सूक्ष्मफलं १९९ स हस्य भक्तं
 द्वाह ३००० ने शंक हेनेयवास्यात् खलु फलं सयवहारयोग्यं २०२ घनीकृतं व्यास दलं निजे क विज्ञांता युगोल फलं च न स्यात् अस्य
 र्थः व्यासस्य विस्तारस्य योग्यं सप्तमं वादिभि ३९२७ निष्पुः पंच स हस्येण ५००० भक्तः लब्धं सूक्ष्म वृत्तसंज्ञे वस्य फलं अथ व्या
 सः ८ व्या १९ हतः चतुर्दशभिर्भक्तः लब्धं सूक्ष्म वृत्तसंज्ञे फलं भवति तस्य स्य फलं अथ वृत्तयोग्यं स्व लोता भवतीत्यर्थः तथा च व्या
 सस्य घनी कृतस्य फलं निजे क विज्ञातिभागेन युक्तं सकोलस्य घनफलं सूक्ष्मं स्यात् अत्रोदाहरणं व्यासः ७ अस्य वर्गः ४९ अथ भन
 दादिभिः ३९२७ निप्रः १९२३३३ पंच स हस्येण ५००० भक्तं लब्धं सूक्ष्म फलं २७३५ अथ वा सूक्ष्मं तत्र व्यासः अस्य वर्गः ४९
 द्वाह ५३४ शोके भक्तः लब्धं सूक्ष्म ३८३ [खलु] अथ रज्जुको सप्तमि रपवर्ति तो एवं जा ५००० तं सूक्ष्म फलं ३८३ अथ सूक्ष्मं घनं फलं तत्र व्यासः
 ७ अस्य घनः ३४३ अस्य दलं ३८३ [खलु] अथैकविंशत्या ३८३ अनेन घनीकृत व्यासदलमिदं ३८३ समं छेदेन युक्तं १५०००
 द्वाभ्यामपवर्ति तं ५५३५ हेरेणानेन ५००० भक्तं लब्धं २२३ [खलु] अथ विज्ञातो २ चतुर्दशमि रपवर्ति तं जाते ५५३५ इदं सूक्ष्म पन फलं रज्जु
 घृष्टनेक देशात् न ज्या वासयोगाभ्यं ज्यान्या शाराभ्या [खलु] यमनि रूप यत्स्व लम वनारयति करणसूत्रे सार्धं घृत मिमिदं ३८३
 र्धं इव न जामाह ८ जा व्यासयोगां तस्यांत मूलं व्यासस्तदूने दलितेन ज्ञातस्यात् व्यासाच्छरोना छरं गुणाय मूलं द्विप्रं ३८३
 भवती हजीव २०१ जी वार्ध वर्गो शरभक्त युक्ते व्यासप्रमाणं प्रवदे ति वृत्ते परिधे कटे श्राव्यापात ये ज्या वत्सखं ज्या व्यासः वृत्ताये
 क्षारः तयोरेक प्रयोगे पर्यांतरं तयो र्यापातस्य मूलं तेन मूलं ने वर्ति तो नंतरमर्धितः शरं स्यात् ज्यामाह शारात् व्यासात् अ
 नेतरं शरगुणितात् फलं द्विगु गितं जावा भवति व्यासमाह जी वार्ध वर्ग इति ज्याः र्ध वर्ग शरभक्त युक्ते शरण भक्तानं तं फलं
 शरेण युक्ते न व्यास मानमाचार्योस्त्वैव न वदे ति उदाहरण प्रश्नमनु कुभाह द्वा विस्ति न वृत्तांत यन्नरवणिमतासस्य तत्रे पुवं
 धीणा म्या न्या वापाभ्यां च विस्ति नि २०२ अस्यार्थः द्वाविंशति व्या सायस्ये ताह चारं वृत्तस्य मध्यो यस्मि भागे ज्याषणि तास्या
 तस्मिन् भागे हे सरव नारवं द शराद्यास सं वेधेन ज्या वद ज्यां शाराभ्या वृत्तस्य व्यास वद च समुच्चये उदाहरणव्यासः अत्र व्यासः १०

203
17/5/21

न्याः ६ भनयोर्योगः १० न्याव्यामांतरं ६ भन १६६ योयोयात ६३ अस्यमूलं ६ योसोय १० हीन ६ लि त १ अने
न १ शरेण ३ नोब्यासाया १० जातः शेषं ९ अये ९ शरांरेणेन १ गुणितं अस्यमूलं ३ द्विनिप्र ५ जाता जीवा ६ भनजी
वार्ध ३ अस्यवर्गः ३ शरेण १ युक्तं १० जातोव्यासः १० अथव नोतसमस्मात्वादि भूजायनार्थं करण सत्त्वृत्तवये अनुष्टु
वारयुतदाह विष्वाकाभिनमश्चंद्रस्त्रिबाणालयुतावृत्तिः वेदाभिपंचखंश्च खरत्वाभाकरं सौकुमात ३०५ बाणेषुन
खराणश्चद्विनिदंशुसोत्रे कुमारादवदंश्च वृत्तव्याससमाहिते २०५ खखरवार्कः संभक्त १२००० लब्धतेक मशाभुजावृत्ता
तस्वस्त पूर्वाणामवास्तांतृथकृथयगिति २०० अस्यार्थः वृत्तस्याव्यासे उक्ते गुणके स्त्रस्त्रादिकमागुणितेन समुच्चयेसर्व
वा युतद्वदत्र १२०००० केनभक्तैसति वृत्तमध्यममध्यस्वादीनां व्यस्तं त्रिभुजं शृणो टकारं समनवास्तांती तदवधीतिवावि
वोषणं भनत्राः कमगुणाक्रमात् एषकृथयकृथयतेगुणके रितित्रायः उदाहरणप्रथमं नृशृणोह सहस्त्रद्वितीयव्यासेप
द्वत्तेनस्वमध्यमसमव्यस्वाधि कान्ते भुजानुवदृथकृथयकृथय २०० अस्यार्थः सहस्त्रद्वयं व्यासोयस्वस्त येद्वत्तेन वतीति तस्य
धनस्य मध्ये समविभुजादिकान्ते द्वित्राणानवत्वावधि हगणकमां प्रति दृथकृथयकृथय भुजानुवद उदाहरणव्यासैः २००० अस्ते
गुणांकाः १००९२३ एते १०३५२३ व्यास २००० गुणितं १०३८८६००० खखरवार्धकै १२००० संभक्त ८७३२
लब्धं मयः स्थितोषद सहस्त्रेण १००० अपवर्तितो जातं व्य १०३८८६००० से भुजमानं ८७३२ अथवनुरस्ते गुणांका ६०००
८८६५३ व्यास २००० गुणितं १६९५०० ६००० हरणानेन १०३८८६००० भक्तलब्धं १२००० अपवर्तितो जातं सहस्त्र
व २००० नापवर्तितो जातं वनुरस्ते भुजमानं ८७३२ अथव च अंको १०३८८६००० भक्तलब्धं १२००० अपवर्तितो जातं सहस्त्र
त १९९१० ६८००० हरणानेन १२०००० भक्तलब्धं १२००० अथः स्थितो सहस्त्रद्वये २००० नापवर्तितो जातं वास्व भुजमानं १९९५
अथवद स्तगुणांका ६०००० एते रंके १२०००० व्यास १०६२०००० गुणितः १२०००००००० हरणानेन १२००००
भक्तः लब्धं १००० घटस्त्रिभुजमानं १००० १२०००० अथममास्ते गुणांका ५२०५५ एते अंके ५२०५५ व्यास २००० गुणि
तः १०४९१०००० हरणानेन १२००००० भक्तः लब्धं १००० अथस्त्रांको वतुर्भिः अन्यैरयुतसंख्यया रित्यर्थः अपवर्तितो
जातं सप्तास्त्रिभुजमानं अष्टास्त्रिगुणांका ६५५५ १२०००० २२ एते रंके १५५५२२ व्यासः २००० गुणितः ११८४४००००
हरणानेन ११०००० भक्तः लब्धं १५५५५ अथस्थितो सहस्त्रवतुर्केण ४००००० अपवर्तितो जातं अष्टास्त्रिभुजमानं १५५५५

हरिवं

37

[illegible]

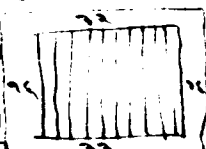
गेपिंउस्त्रोत्यंविंशत्यंगुलमितः अयेउपगिभा
 राकण स्फुटनंतहृषंथानसदा रुणपथान्तेपु
 उदाहरणान्यासः मागीर स्त्र २० अमे अन
 १६०० भागप्रमाणानानन गुणित ३००० इदं
 चिकुडातहयेना २०६ पवर्ति तो क रात्मकगणि
 जवमिमितेव सन्न रथा धन रार्थ सहित तदाह
 मिपत्यानन्तु दुत्तक णियायात्ववज्ञानेति अस्यार्थः
 पिडातिरिक्त स्त्रोत्यं विस्तारः समत्व मूलाग्रया
 वेसमाह तमित्यादिनाफले साध्यं अथर्वना
 मिनिः स्वातोगतः इरकागतं पाषाणगतं कक
 इडियात्वेनान तेषामिकादीनामृचुत्वेचकदि
 म्याधिक्यं तत्कसं कारजनानांस्त्र दारादीनांमं
 राहरणप्रममिंद्रबलयाह दिसुतिरेतमितांगु
 नवकारात्मकमे १२३ अस्यार्थः यस्यफासस्य
 नवमुनिर्यरुष्टेयुहस्तात्मकंफ
 ३:१६ अयंविस्तारणनेन ३२ गुण
 यनहस्ता इतिभा स्फुरियलीला
 जायांककचयवहारः अथराशि
 दशांशपरोचिर्नवम भागः शक
 रवार्यः २२७ अस्यार्थः अथानंतरंसम

हेरं
 ३४

मिपर्यंतं बद्धं तरेराशे सन्मयवृताकारथा
 कथान्यपुत्रीत्यादिपुयारिधेनवमांशवधः धान्य
 मिपरिधेपदेनो वर्गितेवधेनगणितेसतितद्राश
 स्त्रोताएवमागधदेवीय उदाहरणप्रममालिन्याह
 अचदगणक स्वार्थः किं मिताः संतितस्मिन्नप
 यो योराशि स्फुलधान्यस्थितोस्ति सस्यराशोः प
 मिताः संतिताग्यारीस्त्वंती प्रं सस्यत्वेन कथय
 ताः स्वार्थः संतिताग्यीप्रं कथय उदाहरणान्यासः
 स्वधामागधरवार्य ६०० अथाणु धान्यराशिपु
 १०० गुणित ६०० जातंफलं ६०० अथराकधा
 गै १०० बधनानेन ३ गुणित २००० जातंफलं
 विभागे कनिप्रानुपरिधेफलं नित्यं त वाध्यकोण
 रोपरिधेः द्विवदसन्निभागेक निप्राल्ति काश्यस
 १००० लेस्यात् उदाहरणप्रममनुष्टुभ्यामा
 मिधितुल्य कगसरवे २३१ बहिः केण स्थितस्या
 र्थः भित्तिल प्रस्यराशोपरिधि स्त्रिंशत्कर
 कोण स्थितस्य राशोपरिधिः पंचचत्वारिंशत् क
 थय उदाहरणेन्यासः अत्रापनस्यपरिधिः
 सन्निभागेनानेन ३ गुणित १६० द्रव्यक्तं
 इती श्रीभास्फुरियलीवतीटीकायां सिध्यतिदे

कं व द स र्वे गुणितं कुते मे २२० अस्यार्थः अस्यानंतरं यस्य दारुणमृतं तलभागे विं ३ स्त्रोऽप्यं विं शत्यं गुल मितः अथे उपरिभा
गे को द शो गुलः विं ३ः यस्य किल निश्चये वेदे र्थे शानां गुल मितः तच्च दारुणं च तस्य दारुणं स्फुटं नंत दक्षपंथानं सदा रुणयथा मितं
चतुर्ध भागं बुद्धत्वात् क किं स्वात न द ह स र्वे त्वां प्रतिगी प्रकृष्य उदाहरणान्यासः मार्ग २२० अत्र अन
यो र्गो ३६ अयं विं ३ यो गः अस्व द र्शे १०० गुणितं १००० भाग प्रमाणे नानेन २ गुणितं ३२०० इदं
यदस्व र पुं भी व ह १००५ ह ते जाते ३३६ अथ छि तां का व ह ग री त्यधिक शत ह ये ना २०८ प व र्ति तो क रा त्म क र्गणि
ते अथ नि र्ध र्क उ द धि र्थे शानि मि त र वा ता दि श्य व ह २ प्र या जन नि मि ते च स च र था ध त रा र्थे स ह त त दा ह
द र्का चि त्ति द र्क चि त्ति र वा त क क च व व ह तौ र व लु मी त्ये २२५ क र्मे क र ज न संप्र ति प त्या न त्म इ त्त्वं क णि या त व च न ने ति अ स्या र्थः
यं दि तु का र्ण नि र्ध र्क छि द्य ते त दा स्त्रोऽप्यं विं ३ः सम त्व मू ला य यो विं ३ यो ग र्ध विं ३ विं ३ ति रि क्त्वा ल्यं वि स्तारः सम त्व मू ला य यो
विं ३ यो ग र्ध वि स्तारः अन यो विं ३ विं ३ त्वा र द तेः स का शा ड्क व धो रु ण प थे स मा द न मि त्या दि ना फ लं सा ध्यं अ थ र वा ता
दि श्य व ह २ प्र या न यो ग र्ध प्र या न न मा द उ द क र्वा रि इ र्का नां चि त्ति द स ता पा या पा नां चि त्तिः र्वा तो ग तः इ र्का ग ते पा या ण ग ते क क
चं क र प न के न दा ह र ण ए या व व ह ति त्वे व ह र त्ति स्मि न् र व लु नि श्च य त न्म इ त्त्वं क णि या त्वे नान ते पा मि र्का दी ना म् च त्वे च क रि
पा त्वे च न इ शान द र्श का र प दा दी ना म् इ त्त्वं मि थ म् इ त्त्वं मा त्वा न्य त्वं क णि न्य मा न्या धि र्थे त त्त्वं क र ज ना नां सू च दारा दी नां म
प्र ति ज्ञा ने ते व न द र्शा दि शि र्मा मा न्य वा क मे क र त त द नु सो र ण मू ल्य स्या त उ दा ह र ण प्र म्म भिं द र्क त्वा ह दि स्तु ति र्ने त मि तां गु
ला नि विं ३ त था वा इ रा त्र य का र्णे छे द पु ति र्थ इ त व म् च प्र च र्वा किं स्वा त फ लं त न का र त्म के मे २२३ अस्यार्थः यस्य का र्त्त स्य
वि स्तृ तिः द्वा विं त्रा दं गु ला नि त था विं ३ यो ग र्ध गु ला नि त व त स्मि न का र्त्त
त्वं दि य मा णं स्या दि ति मां प्र ति कृ प या ग ण क ति शि षः उ दा ह र ण न्या स ति
गु णि तः ५२१ छे द र्गु णि तः ८५०० अयं स र्ख र पुं भि विं ह तः जा ते फ ल
व ति टी का यां सि ध्वा त द श स रा म रु णि र वि ता र्थ ग णि ता म् त ल ह री मं
व्य व हा र क र ण न्म मा ति न्या र्थे त दा ह अ नु नु पु द्रा गी मां शो ण च य के
धा न्य पु र व धः त भ व ति परि धि ष र्वा र्ग ति व ध नि प्र घ न ग णि त क रा स्युः मार्ग धा स्त्रो र्वा र्थः २२७ अस्यार्थः अथानंतरं सम

न व सु नि र्ध र्क छे द पु द र्का त्म क र्क
३ः १६ अयं वि स्तार ण ने न ३२ गु णि
य न ह स्ता इ ति भा स्त री य ली ला
ज्ञा यां क क च व व ह २ः अ थ रा शि
द र्शा द शो वि न व म भा गः शू क

ह रं व

३४

मु वि रि त्ते न नु अ न नु पु न णा का दि धा न्य पु परि धे उ शो वे धा भ व ति धा न्य रा श्य था द्वा मि प र्ये तं लं ब द त्वं त रे रा शो म न्य य व ता का र था
न्य रा शो र्धः अ नु पु न णि ल स र्व प र्दि धा न्य पु परि धि को र्दे शो रा शो व धः स्या त शू क धा न्य पु त्ती त्या दि पु परि धे न व मा णे व धः धा न्य
मि त्क च न स णो मी ति क दि रा शो व वि बो ध्य रा शो र्ध न ग णि त मा ह परि धि ष र्क उ ति परि धि ष र्क उ शो व र्गि ते वे धे न ग णि ते स ति त द्रा शो
र्ध न ग णि त क रा ध न फ ल ह स्ता भ व ति क र इ त्य न न परि धि मा नं ह स्ता स्त्रो द्रा ह्ये ता ए व मा ग धे दे र्वा य उ दा ह र ण प्र म्म भिं द र्क त्वा ह
स म भु वि क्ति न रा शि र्थः स्थि तः स्त्रो द्रा धा न्य परि धि परि मि ते र्वा ह स्त य वि र्य दी यां प्र च द ग ण क र्वा र्थः किं मि ताः सं ति त स्मि न् व
थ क र्ण ग ण धा न्य शू क धा न्य व र्गी च २२९ भा ग ण क किल नि श्च ये त स मा न भू या यो रा शि स्त्रो द्रा धा न्य स्थि तो स्ति स स्य रा शोः प
रि धि परि मि ति ह स्ता नां व र्धि त स्मि न् स्त्रो द्रा धा न्य रा शो र्वा र्थो मा ग धी या किं मि ताः सं ति ता स्यो री स्त्रो द्रा च स स्य त्वे न क थ व
अ थानं त रं पृ थ ग ण धा न्य पृ थ क शू क धा न्यो न्म ह स्ति प र्दि परि धि रा शो किं मि ताः र्वा र्थः सं ति ता र्गी च क थ य उ दा ह र ण न्या सः
व धः ८ परि धिः ८० अ स्य व र्गः १० अ स्य व र्गः १० वे ध ना ने न ६ गु णि ता ६०० त्वा मा ग ध र्वा र्थ ६०० अ थ ण धा न्य रा शि पु
न व परि धिः ६०० व धः ६० अ ने न ६० परि धिः ६० अ स्य व र्गः १० व र्ग क तिः १०० गु णि त ६०० जा ते फ ल ६०० अ थ शू क धा
न्य रा शि पु स र्व परि धि ६०० वे धः २० परि धि य द्राः १० अ स्य व र्गः १० अ स्य व र्ग १०० वे ध ना ने न २० गु णि त २००० जा ते फ ल
२००० अ थ वि रा ष नि मि ते स व म नु पु भा र व्य त दा ह २३०
छे द र्वा स्य गु ण भा नि ते २३ अ स्या र्थः भि ते न र्वा त्थ
गि धि ष र्क व र्गि त वे धे नि प्र द र्वा दि य त्फ लं त त्व गु ण
ह परि धि भि त्ते लं य स्या रा शो र्ध शान् क रा म्भ तः अतः को णे स्थि ति स्या वि ति धि तु ल्य क रा स र्वे २३१ व हः को णे स्थि त स्या
वि पं च त्र न व मं मी तः ते पा मा च र्वा म क्षि प्रं य न ह स्ता न पृ थ क पृ थ क २३२ अ स्या र्थः भि त्ते लं य स्य रा शो परि धि स्त्रिं श क र
मि तः भि त्वा र तः को णे स्थि त स्य रा शो परि धिः पं च द श क र मि त भि त्वा र हः को णे स्थि त स्य रा शो परि धिः पं च च त्वा रि शान् क
र त्परि मि तः पं च म ति के स र्व व त पां पृ थ क पृ थ क च न ह स्ता न मां प्र ति क्षि प्रं क थ अ थ उ दा ह र ण न्या सः अ त्रा ध न स्य परि धिः
२३० अ यं द्वा भां गु णि तं ६० द्वि ती य स्य परि धिः १५ चतु र्धः तृ ती य स्य परि धि ४५ स वि भा ग के ना ने न ३ गु णि त १५० ह र भ क
६० पृ थ क पृ थ क भु क्तं स ज्ञा ता नि पृ थ क पृ थ क रा शी क र्वा नि ३०० १५० इ ती श्री भा स्त री य ली व ती टी का यां सि ध्वा ति दे

द्वि व व स वि भा ग क नि प्र ता नु परि धि फ लं नित्ये त वा च्य को ण
को णे स्थि त रा शो परि धिः द्वि व द स वि भा ग क नि प्र ता त् क श य स
भा नि ते स न पृ थ क पृ थ क स्या त उ दा ह र ण प्र म्म भिं द र्क त्वा ह

१०५. ल.
३५

वसराय कृष्णविरचितायां ग्रंथिता एतत्तिहरीसंज्ञाय राशि व्यवहारः छायायोरंतरयो ज्ञाने मति छयययो ज्ञानार्थं
 रणस्य सग्विणाख्यतदाह छायायोरुपयोग्यो रंतरे येन यो रंतरे विमेषभाक्ता सारदयवः संकतलब्धे पदप्रतु कर्णोत्तराणां
 तरेणानुक्तदलेस्तु प्रमे २२५ अस्यार्थः द्वादशांगुलशोको छायाद्ययंतरकर्णोदयतुदादशकोटि छायायुतः ननु कृत्यो
 र्गणपदकर्णोदयिहस्य ससिध्छायायोरंतरांतरांतरकर्णोयोरानुयांतरं तदुपमय अंतरस्तयो रंतरयोयो कोटि
 स्तुपतेन भक्तसरेर्द्वयः ननु यालब्धिसोसंकात स्यायस्यपतेन गुणितं कर्णोत्तराणां योत्तराणां युक्तं नयो देले छायास्त
 ओचोदाहरणप्रश्नगविष्णो हनं हवं दे भितं छायायोरंतरं कर्णोयोश्चांतरं विश्वनुत्यंतयो ते पञ्चवक्तियो युक्तिमान्ने ययो
 व्यक्तमव्यक्तयुक्तं हिमनोखिलं १३० अस्यार्थः ययो द्वादशांगुलसंकुसंबंधि छायायोरंतरमेकानोविंशत्यापरिमितं ययो छा
 यामंबंधयोकर्णोयोरंतरं ययो दशमिनेच सनुच्यो योगणो क्युक्तिमान्नुध्मि कल्पनेदसः तदु छायावक्ति कथयति असंख
 णकः अव्यक्तउक्तव्यक्तं अग्निले वेतिदति अमलं च भनेन योरंतरं तेनेत्यर्थः पुनविनविरदीयशिरवाच्य भक्त विगतः न
 रंशुकुय स्यात् तदीपशिरवोच्येतेनेत्यर्थः छायाभवेत् उदाहरण प्रश्नसि होधतया हंशुकुपदीपांतरं भूस्त्रिहस्तादीप
 छिति सार्धकारचयान्वत शोकोस्तदाकर्णगुलसंमितस्य तस्य २३१ अस्यार्थः कियतीवदाह २३१ अस्यार्थः शोकुप्र
 दीपयोरंतरमप्येहस्त्रिहस्तादीपो छिती दीपशिरवाच्य ओ २३२ अस्यार्थः हस्तत्रयपरिमितं च द्वादिभवति नदातहि
 तस्य द्वादशांगुल शोकोः कर्णाक्यस्य प्रमाणो स्यात् इति आ २३३ अस्यार्थः पुनंबदगणकेति शेषः उदाहरणन्यासः अत्र शंकु
 २ प्रदीपतलशंकुतलोत्तरणानेन ३।२। गुणितः वेनदीपशिरवोच्येनानेन ६ छंदलवंचेत्यादिनाभक्तः लब्धं ३ एकल
 स्यांगुलानां २२ द्वाब्धं २ भक्तलब्धान्तिजायांगुलानि १२ अथ छाया ज्ञाने दीपशिरवो यानयनं नमितं सूत्रमिहोध्यतोत्त
 रार्धतदाहः छायाधृतेन नदीपतलोत्तरं प्रेक्षां को भवन्नरयुतेखलुदीपकोच्य २१६ अस्यार्थः शोको नरख्य दीपतले च
 अनयोरंतरमानेन निप्रे पुनछायो प्रमाणनभक्तं मति २१७ लेशंकुयुते सतिखलु निश्चयेन दीपकस्तस्य ओच्यमवति ३
 दाहरण प्रश्नप्रज्ञातिहयाह प्रदीपवांशं तरेभस्त्रिहस्ताकागुलेः याउनाभिः समाचतदीपो छितिः स्यात् कियतीवदा
 स्यात् प्रदीपशंकुतलयोरंतरालं प्रमाणं या पतितयाउच्यो उदाहरणन्यासः शंकु २ नदीपतलोत्तरणानेन २ गुणि
 त २ हस्तात्मकेन छाया प्रमाणेनानेन ३ छंदलवंचेत्यादिनाभक्तः ५ नरेणानेन शमछंदेनयुतः १२ हरभक्तः लब्धं

तेरं
३५

दीपोच्यं हस्त ३ प्रश्नोत्तरसूत्रं उपजाति कर्णोर्ध्वतदाह विशंकुदीपोछयसंगुणाभावां कृष्णतादीपनरांतरं स्यात् इति
 अस्यार्थः छायाविशंकुदीपशिरवोच्येनगुणिता शंकुनाभक्तं कृतदीपशंको रंतगलप्रमाणस्यात् पूर्वोक्तदीपोछय ॥
 छाया ३ विशंकुदीपो छयणननगुणिता २ शंकुना ३ छंदलवंचेत्यादिनाभक्तलब्धं शंकुदीपांतरं हस्ताने ३ अधश्छान्दय
 व्यस्तस्य प्रमाणं ययो वंशं कोरं वकुवावास्ति तेन दीयेन छायादयेदु छायायोरंतरं इसेच भूमिदीपोच्योराद्यतनमि
 तिनं सूत्रं सार्धाय जातिकारय्येन द्वादछायायोरंतरं संगुणाभा छाया प्रमाणं तरेहइवे भू २३८ भूशंकुपातः प्रभवाविभक्त
 प्रजायते दीपशिरवोच्यमवेचेराशिकेनेच येदतुक्तव्यात्तं स्वभेदे हरिणेवविश्वं २३९ अस्यार्थः समभुवियये सस्यानेपेद
 सप्रमाणं शंकुन्यस्य प्रदीपवशमं ज्ञानं छाया नीत्तांतरं चिन्नयित्वा छायायाभिमुखेपथं हदेनो तमे वंशंकु छायागणयि
 तानदप्रमपि विनयेत ततः सूत्रायनारोयपुननेरस्य तामपि छायायोरंतरेण भक्ता भूमिमेवे छाया प्रदीपतल्यो रंतरं
 मिमानं स्यात् इत्यर्थः इतरछायाअविभूतातमेवे भूमिरेका भिमताकुरु भयत्रापि एकएवतयोर्वधः भूमिप्रमाणसंबंधछा
 या प्रमाणेनभक्तः दीपशिरवाच्योच्यप्रमाणं भवतीत्यर्थं तवोक्तपकारेण छायादीपिसममेव एवमितपदमये संबध्यतेने
 गतिके चेत्यर्धमाशार्थं द्वादह रणा वसरा मूलेवि वरिस्पते उदाहरण प्रश्न शार्हल्विकी नचने नाह शंकोर्ध्वमितांगुल
 रयमुमनेदृष्टाकि लाणांगुला छायायाभिमुखेकरद्वयमितेन्यस्तस्येदेशोपुनः तस्ये चार्क मितो गुलायदि तदा शंकुपदीपा
 तरे दीपोच्यं चिकेवहद्वयवदुदतं छायाभिधावेतिचत २४० अस्यार्थः हेमुमनेद्वादशांगुलस्य शंकोर हंगुलाभाद हंगु
 लनिश्चयेन पुनस्येव छायायाभिमुखेकरद्वयमिते प्रथमशंकुतः प्रदेशो न्यस्तस्य शंकोरलांगुलाभाद हंगुलवंसतिनां कृप
 दीपांतरं भूकर तरे दीपोच्यं च कियत् प्रमाणं रया दिति छायाभिधान्यवदति त्वंचेदस्ति तर्हि वेद तार्थः उदाहरणन्या
 सः अत्र छायायोरंतरं संगुलामक ५० छायेव ८।१२ अनयोरल्योरंतरं पराभा ८ इयमनेन ५२ गुणिता ४१६ छा
 याप्रमाणोत्तरणानेन ४ भक्तलब्धं भूमानं १०४ इदं प्रथमछाया प्रदीपत लयोरंतरं भूमानमित्यर्थः एवं द्वितीय छायातो
 भूमानं साध्यते तद्यथा द्वितीय ययोरंतरं भूमानं १५६ अथदीपशिरवाच्य साध्यते त्वयि १०४ शंकु १० अनयोपीतः १२४
 अयं १२४ छायाया ४ तया ८ भक्तः लब्धं दीपशिरवोच्यमंगलत्मकं १५८ एवद्वितीय भूः १५६ शंकु १२ अनयोपीतः १८००

ग. म. ल. अ. १००२ प्रभयानया १२ भक्तः ल. ५०० पत्रिचैवत्यं तुल्यमेव १५५ इदं चतुर्विंशत्याभक्तं मज्ञातं क. रात्मकं दीपो ज्य ५ अथा
 १५ त्रयवहारे वैरागिककृत्यनयानयनंतपथाप्रथमं यतो द्वितीयं छायावत्यधिका ५ नावता छावयवेन यद्विद्यायां तत्र
 तुल्यमूलभ्यते तदा छायाया ८ कि. मिति एवं वृत्तं छायादीतलोत्तरं लभ्यते १०० १५५. ततो द्वितीयं वैरागिकं यद्विद्याया
 भुजे शं कुकोदित्तया नु तुल्यभुजे किमिति ल. ५०० ५५ उभयोतोपितुल्यमेव व. व. व. वैरागिकाधनमखिलं द्विद्यादि
 वैरागिककृत्यनयानयनंतपथाप्रथमं यतो द्वितीयं छायावत्यधिका ५ नावता छावयवेन यद्विद्यायां तत्र
 सविस्तरनगरादिभिः स्वभंदिरिदं जगत्प्राप्तं वमखिलगणितं ज्ञातं वैरागिकं नैव व्याप्तं यदेवंतद्वृत्तिभिः ब्रह्मगुप्तादिभिः
 यत्तार्थः बहुधापाटी विजगणितोयथादिकमुक्तमित्याशंक्यपरोक्तिं सार्थं कोदृष्टं यितुमारु शार्हलुविच्छीडितरुतेनयति
 विष्णुभागहारविधिनाभी जेनयागप्यते तत्र वैरागिकमेव निर्मलधियासे वावगम्य विदितरएतद्यवकुभास्मदादिजउ
 धीधी वृद्धिपृथ्यापुधेस्तदं सुगमं विधायरचिते प्राप्तेः प्रकीर्णादिकं २५५ अस्यार्थः बीजगणिते पाटी गणिते च इदं
 सुषलसुषण्यदगणितोदोवाचार्थेयदिकिंचित् अत्यमधिकं गुणभागहारविधिना गुणनेन भागहारेण वादभाभ्यां वागप्य
 तगणितं कीयते तदगणितं वैरागिकं गुणभागहारविधिना गुणनेन भागहारेण वादभाभ्यां वागप्यते गणितं कीयते तदगणि
 तं वैरागिकं वैरागिकादित्यं न वर्गादीनां तदगणितं वैरागिकानुपपन्नं ननु प्रमाणं दृष्ट्वा च सामान्यता उक्तं वैरागिकस्वरूपद
 र्शनेन कथयता हृदगणितं वैरागिकमित्यन आह निर्मलधिया मिनि निर्मल बुद्धिना विदमे तत्र वैरागिकवगम्य कृतः कृत्य
 चकारणापन्यासेनोभरमाह यदिति दियुयस्माभ्येतोः प्राप्तेः बुद्धे ब्रह्मगुप्तादिभिः अस्मादादिजदधियस्तेषां बुद्धिः स्त
 स्याः वृद्धिः देतेर्य बुद्ध्यावकुभा सुगमानुभेदानविधाय प्रकीर्णादिकं रचितमिति भावः इति भास्करीयलीलावती दीका
 योमिध्याते देवज्ञातमकृष्णविरचितं वागणितं मूलहरीसंज्ञायां छायावहारः अथामंतरं कुदकस्य बीजोपयोगि
 चिनच १ जातर्गतत्रयातत्र निरूपणयुक्तमार्गो नपेक्षस्वादेयं कृत्वा गणितानमिज्ञानोत्तज्ञानार्थमारुथे कुदकाध्यायेकरणास
 च ज्ञानिनी सहितोयजातिकाचतुलयात्मकं तदाह भाज्याहारः क्षेपकश्चापत्यवर्गः केनाप्यादो संभवेकुरकाधं येन छि
 नोभान्यहारेन तेन सपश्येत्तदस्मुदिसखः २०० परस्परप्राप्तिनयोद्वयार्थः शेषस्तथास्यादपवर्तमाने सः तेनापवर्तने वि

215
1985

भातोयोतोभान्यहारे दृढसंज्ञकोलः २०३ मित्या भजेतोदृढभाज्यहारे यावद्विभक्त्यभवती ह रूपं फ. लान्यधोपल दधोनिवे
 १५ हरेप स्तथां ते स्वमुपातिमेन २०८ सार्धेत्येनयुते तदत्यं स्यजेन्मुद्रादिनि रात्रियुग्मे धर्वा विभाज्यते दृढनरः फ. लं गुणर्या
 दपसहरेण २०५ एवमेतदेवावयदा समस्तस्युल्लथयश्च द्विषमास्तदीनी यथागतो ल. विगुणो विज्ञो धोस्वतत्तृणाछेवमि
 तो तुतोस्तः २०५ अस्यार्थः कुदकोनामगुणकदिसाकाच कुदोद्वेगुणिनाभ्युपगमात् योगरथागुणकविज्ञोयश्चायंकश्चि
 दाशिर्यं नगुणितउदिससपयुतो बडदिसहरणेभक्तः सन्निशोभवेत् सगुणकंकुदक इति पूर्वया विदेशात् अत्रागताल्लथसे
 वदरोहर सत्तएवसोपि सपसज एव अत्यर्थं संज्ञाश्चता योगाविगुण्यते तस्य भाज्यदुतिसंज्ञाभजननयोगात् अस्य कुदकस्य ता
 नार्थमादौ सभाज्याहारः क्षेपकश्च केनापितुल्येनापवर्त्य भाज्यहरक्षेपकेनेकायते इत्यर्थः कस्मिन्समिअयवर्तनसंभवे सति
 अयवर्तनं नमनिषेजो भजनंतवकातिरक्तेनाभिलेन दृष्ट्यं अन्यथा सति संभवइति निरुध्येत एकेनभिजेन वाकेन विदकेन
 संभावान् तोभान्यहारादृढसंज्ञकोलदुतस्य अवरेण दृढदुत्यनर्थं संज्ञापुनर्नायवर्त तेन क्षीयंत इत्यर्थः इति व्याख्यानवाङ्
 श्रीमद्गुणशदेवज्ञचरणेयुक्त एवायमर्थं यत्तर्धनाप्यवतीत्यादि कुविदस्यते तद्विगुणात्तादिपरं भाज्यहारः क्षेपायामपवर्त
 नसंभवे समवर्त्यमयवर्त्य एव अन्यथा कुदक सिध्दिर्नभवतीत्यर्थः सिध्दं उद्देश्याखिलतत्त्वज्ञापनार्थं आहयनातिनयनातिनो
 नो केन भान्याहारेण चिन्तापवर्ति तो तेनेका केन सपस्यनाछिन्त्यपवर्ति तोन स्यात्तदा ह एतदुदिसपृष्ठकेनपृष्ठ दुष्टमवअर्थं भाज्य
 येनापिगुणितः स्तेन सपेणापुनोत्तन हरेभक्तः सनुकदासिदपिनिःशेषानर्भवत्यर्थः परस्परमतिगुयोरायोः परस्परप्राप्तिन
 यास्त्यर्थः शेषांकः सनयोपवर्तनेन स्यात्तेन तोभिः शेषभातएव एतदुक्तं भवति हरेण भाज्यभक्त्युपयते नापिस हरोभाजनीय
 तच्छेषणापि भाज्यशेषं तेनापिहरक्षेपमिति पुनः पुनपरस्परभजनने क्रियमाणा आद्यं ते रूपं शेषं स्यात्तदो तो नापवर्ति ते एव स
 परस्परज्ञापनानापवर्त भाज्यहारेणापि विकारणवयदा तु शून्यशेषस्यातदाह रूपं यत्तदप्राक् शेषमधः स्थापितं देवभाज्य
 हरेयो रपवर्तने स्यात्तत्रापात्यपवर्तंक तस्मादंतिमशेषो कृत्वापवर्तनोक्त शून्यं शेषमिति ज्ञो। पाप्मावपरं अन्यथा अपवर्तनं ना
 मभिः शेषभजनमिति विरुध्यते नत्रापि शून्यशेषत्वात् एव ज्ञाते नापवर्तं केन यो भाज्यहारे विभाजितो तो दृढसंज्ञकोल तेनेव
 क्षेपापवर्त्यः भाज्याहारः क्षेपकश्चापवर्त्य इत्युक्तं नान सोपि दृढसंज्ञकस्यात् दृढदुत्यनर्थं संज्ञाः पुनर्नापवर्तनेन स १ युतेन
 दुत्यर्थः दृढाविति संज्ञावदनाकृत्यपवर्त्ययावद्व्यापयर्तने संभवति तावदपवर्तनं याविति ज्ञापितं पुनरपवर्तनं च स

ग. मृ. ल.

३७

[illegible]

हरंब.

३९

[illegible]

212
1925

65

• 2 • 11

32.

हरंब

[illegible]

ग. ४. ८८

४२

वतीटीकायां सिध्दांतदेवत्तरामकृष्णविरचितायां गणितामृतलहरीसंज्ञायां के. भे. पा. ध्यायः अथोक्तं पाद्यापयोगनं किमित्यतो ग्रंथ
विप्रचारविप्रोपसमार्थं यथांता त्रीर्वादात्मकं संग्रहं निबध्नन्नेकैकभरं वसनं तिलक्याहयेषां सुजातिगुणवर्गं स्तिलिच्यवदतिरिच्य
मुकुटसक्ता लीलावतीह सरसाक्षिमुदाहरति तेषां सदेवसुरवसंदेपे च सिध्दिमान २७२ अर्थः येषामगणालीलावतीसंज्ञि
कं येषां देव भवनवरतमेकं वसक्ता कं वसक्ता भवति तेषां पुरुषाणां मुखसंपन्नसुरवपरंपरा इह से सारखलु निश्चयेन सदेवभिरत
२ मेव वृद्धि वृद्धितामुपेति प्राप्नोति वृद्धि शब्दो मंगलार्थः सुजातिगुणवर्गविभूषितो गी सुखवता जानयश्च सुजातया दृश्यशेषजा
त्यादयश्च गुणगुणकाराः वर्गाः प्रसिद्धाः एते वृद्धितान्यगानि यथावयवास्त्यासातथाशब्दाखिलस्यावृत्तिः शब्दमिदं विस्ति
खित्वा व्यवहृताश्चेत्सी एतेनादयो व्यवहारा सरसो निचरस स्वाभिप्राय तेन सहिताया उक्तयो वचनानि सरसवाक्यं उदाहरति
उदाहरणविषयं कथयति अलीकलमुलु मित्यादिसरसोदाहरणानि वदंतीत्यर्थः सालीलावतीपाठमात्रेण सु इयं प्राप्तिप्रति
ष्ठादिना भवति प्रयोजनमुक्तं इयं समाप्तिग्रंथांतर्गतनथानस्वनत्रमिति स्पष्टयति इति भास्करीयलीलावतीसंज्ञापाद्या
ध्यायसमाप्तं देवत्तरामं नुदरे सतुल्यस्मरणस्य श्रीरामकृष्ण इति नामनयास्ति पुनः श्रीमो मनोमयभक्तानुपदि लब्धवोधः
श्रीविष्णुसूर्यगुरुभक्तिरत्नानि तांते १ सायं भास्करोक्तपारिगणिते सद्यः कियुक्ते कृष्णद्विपासङ्गपीतामृतस्य लहरीतत्त्वार्थ
बोधप्रदाने दाश्रतुम १२६० अमिति राकृते वर्षे सहस्राक्षिते पक्षे सर्वनिधौ सदाशिववदाचार्ये हि भूपालसदा २ इती श्री
वृत्तिं हरेवत्तुन सिध्दांतदेवत्तरामकृष्णविरचितालीलावतीचरितगणितामृतलहरीसमाप्तः संवत् १८७० १७
शके १७८७ पार्थिवारुभाद्रपदकृष्णसप्तम्यां समाप्तः १७ १७ श्री

हरं

४३